

ERGENLİK DÖNEMİNDE DUA VE İBADETE YÖNELİK TUTUM VE DAVRANIŞLAR ÜZERİNE BİR SAHA ARAŞTIRMASI

Mustafa Koç*

Abstract

A Field Research About Attitudes and Behaviors of Adolescence Period Towards Prayer and Worship

In this article, the results of field research about the formation of religious attitudes and behaviors of adolescence towards prayer and worship with relation to some kind of variables are given. To attain the results in this research the sample of 450 adolescence was chosen randomly from the population of secondary school adolescence in Bursa. Then they were given a questionnaire. The questionnaire results from the sample were analyzed by the statistical technique of chi-square. And the difference between observed value and expected value was examined in relation to independent variables of sex, age, socio-economic status, school variety and level of religious belief. By the statistical results it is found that 'there is a meaningful difference between pray and worship behaviors and basic developmental characteristics of adolescence period; when the praying is most widespread in the adolescence period; the interest in and practice of worships is at a lower level.' Thus the main and related hypotheses of this research were confirmed highly [$p < .05; .01; .001$].
Keywords: Adolescence period, prayer, worship, attitude, behavior.

Giriş

Ergenlik dönemi, gelişim dönemleri içerisindeki çocukluk döneminin bitiminden yetişkinlik döneminin başlamasına kadar uzanan ve yaş sınırlarının fiziksel ve sosyal çevreye göre değişiklik gösterdiği karmaşık ve fırtınalı bir dönem olarak tanımlanır. Yaşam sürecinde ayrı bir evreyi ifade eden ergenlik dönemi, gelişim psikolojisi ekseninde yapılan çalışmalar neticesinde, söz konusu bilim dalının bir alt dalı olarak ayrı bir araştırma alanını oluşturmuştur.

XXI. yüzyıla kadar birçok aile, kırsal alanlarda yaşamaları sebebiyle hayatlarını devam ettirmek ve gelişmek için ailece çalışmak zorunda kalmışlardır. Bu bağlamda yetişkinlik çağına gelen ergenler, yapılan iş bölümlerine göre aile işlerini yürütmeye devam etmişlerdir. Daha sonraki süreçte, kırsal kesimin kentlere göçmesi sonucunda psiko-sosyal şartların da değişimiyle birlikte yaşam koşullarındaki ayrışmada, daha çok yaş parametresi belirleyici bir unsur

* Uludağ Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Din Psikolojisi Bilim Dalı Doktora Öğrencisi, e-mail: kocmustafa2@mynet.com

haline gelmiştir. Bu anlamda sosyo-psikolojik açıdan böyle bir tarihsel süreç geçiren ergenlik dönemi, belirli bir yaş grubu içinde bir dizi gelişimsel deneyim bağlamında kendi yerini almıştır. Bugün ergenler, birey olarak kendi kimlikleri konusunda en belirsiz görüşlere sahip olduklarında bile, arkadaş gruplarıyla sıkı bir özdeşleşme süreci yaşayabilmektedir. Öte yandan çocukluktan genç yetişkinliğe geçişteki psiko-sosyal, bilişsel ve fiziksel açıdan tüm değişiklikleri net olarak yansıtan ergenlik döneminde meydana gelen genel biyolojik değişimler, tüm ergenleri etkilediği halde, bu değişimlerin zamanlaması ve ölçüsü kültürel ve bireysel bazı farklılıklar arz etmektedir. Dolayısıyla böyle bir gelişim sürecinde, ergenler arasındaki söz konusu biyolojik farklılıklar, birey olarak onların psiko-sosyal ve bilişsel deneyimlerini de kaçınılmaz olarak etkilemektedir.¹

Bunun yanı sıra ergenlik dönemindeki dinî yaşama bakıldığında ise, söz konusu döneme ilişkin diğer gelişim alanlarındaki farklılıklara paralel olarak ergenlerin dinî hayatlarında da önemli ölçüde bireysel farklılıkların olduğu görülür. Dolayısıyla dinî hayatla ilgili bütün olguları içine alacak bir genellemenin yapılması oldukça zordur. Bu dönemde ergenin dinî hayatı, özellikle çocukluk çağındaki dinî tecrübelerinden fazlasıyla etkilenir. Bu bağlamda dinî hayatın pratik boyutu merkeze alındığında, dinî tecrübeyle olan ilişkisinin niteliği ne olursa olsun ergenlik döneminde dua ve ibadete ilişkin geliştirilen tutum ve davranışlar² üzerine yapılan araştırmalarda ergenlerin, duayı, ibadete göre daha düzenli ve devamlı yaptıkları tespit edilmiştir.³

Çeşitli değişkenler çerçevesinde ergenlerin dua ve ibadete yönelik tutum ve davranışlarının tespit edilmeye çalışıldığı bu araştırmada, dua ve ibadet kavramları şu şekilde ele alınmıştır: Dua; ibadet içinde veya dışında her zaman

1 G. Lindzey, F. Thompson, B. J. Spring, "Gelişim Psikolojisi: Ergenlik ve Yetişkinlik", çev.: Figen Çok, *AÜEBFD*, Ankara 1994, c. XXVII, sayı: .2, ss. 905-906

2 Tutum (attitude): Bireyin belli bir insana, gruba, nesneye veya olaya yönelik olumlu veya olumsuz bir şekilde düşünmesine, hissetmesine veya davranışta bulunmasına neden olan oldukça istikrarlı ve yargısal bir eğilimdir. Söz konusu bu eğilim, bilişsel, duygusal, yargısal ve davranışsal bileşenlerden oluşur; davranış (behavior): Bir organizmanın, çevreyle olan ilişkisinde değişiklik meydana getiren eylemleri bağlamında gösterdiği her türlü tepkiyi ihtiva eder. Davranışlar, başkaları tarafından gözlenebilen 'açık davranış' ile düşünceler ve duygular gibi sadece bireyin kendisi tarafından gözlenebilen 'örtülü davranış' olmak üzere iki grupta toplanır. (Selçuk Budak, *Psikoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yay., Ankara 2000, ss. 192, 776-777). Bu makalede ele alınan 'davranış' kavramı "açık davranış"ı ifade etmektedir.

3 W. H. Clark, "Ergenlik ve Gençlikte Din-III", çev.: Mehmet Dağ, *Eğitim Hareketleri Dergisi*, Ankara 1977, sayı: 260-261, ss. 16-22; Ergenlik dönemindeki dinî hayatın gelişimine ilişkin geniş bilgi için ayrıca bk. M. Naci Kula, *Kimlik ve Din: Ergenler Üzerine Bir Araştırma*, Ayışığı Kitapları, İstanbul 2001, ss. 50-56

Allah ile kurulan bir tür iletişim biçimidir. İbadet ise; Allah ile kurulan tabiatüstü ilişkinin belirli söz, jest ve davranışlar sistemi şeklideki tezahürüdür. Bu bağlamda dua kavramı, her zamanda ve zeminde yapılan dualar ile sınırlandırılırken ibadet kavramı ise, özellikle ergenlerin yapabilecekleri ibadetler göz önünde bulundurularak başta 'namaz kılma' olmak üzere 'oruç tutma, Kur'an okuma ve tövbe etme' ile sınırlandırılmıştır. Görüldüğü gibi kavramsal sınırlamalarda, 'dua' kavramının sınırı, 'ibadet' kavramına göre daha geniş tutulmuştur.

Kısaca araştırılan döneme ve konuya ilişkin sınırlılık anlamında genel bir çerçeve çizildikten sonra bu çalışmada ele alınan problemler şu şekilde ifade-lendirilebilir:

- Cinsiyet, yaş, sosyo-ekonomik düzey, okul türü ve dinî inanç düzeyi gibi değişkenler, ergenlerdeki dua ve ibadete yönelik tutum ve davranışları etkiler mi?
- Ergenler, dua ve ibadetten hangisine daha çok olumlu ilgi ve yöneliş göstermektedirler? Bu ikisi arasındaki farklılıkta, özellikle cinsiyet, dinî inanç düzeyi ve alınan meslekî din eğitimi gibi faktörlerin etkisi var mı? vb.

Araştırmanın Amacı

Birçok psikolojik muhtevalı bilimsel araştırmalara konu olan gelişim dönemlerinden ergenlik dönemini, din psikolojisi eksenli ele alan bu çalışmada; dinin pratik boyutu⁴ merkeze alınarak öncelikle ergenlerin dinî pratikler kapsamında dua ve ibadete yönelik tutum ve davranışlarının tespit edilmesi amaçlanmıştır.

Bu çalışmanın bir diğer amacı ise, çalışmada kullanılan örneklem grubundan elde edilen cinsiyet, yaş, sosyo-ekonomik düzey ve dinî inanç düzeyi ile dua ve ibadete yönelik tutum ve davranışlar arasındaki ilişkiyi belirlemek ve söz konusu ilişkinin, yukarıda ifade edilen değişkenlere bağlı olarak farklılık gösterip göstermediğini incelemektir. Bu bağlamda araştırma kapsamındaki konular, gelişim ve din psikolojisi açısından tespit ve tasvir edilmiş, bağımlı ve bağımsız değişkenlerin ortaya çıkaracağı değişkenler arası ilişkiye göre ergenlik döneminde, dua ve ibadetle ilgili tutum ve davranış özellikleri saptanmaya çalışılmıştır. Öte yandan, Türkiye'de özellikle gelişim ve din psikolojisi literatürüne katkıda bulunma da, bu çalışmanın amaçları arasında değerlendirilebilir.

Araştırmanın Hipotezleri

- Dua ve ibadet etme davranışları ile ergenlik döneminin temel gelişim özellikleri arasında anlamlı bir fark vardır; ergenlik döneminde dua etme davranışı çok yay-

4 Adı geçen din (darlık) boyutu hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bk. Charles Y. Glock, "Dindarlığın Boyutları Üzerine", *Din Sosyolojisi* (içinde), ed.: Yasin Aktay, M. Emin Köktaş, Vadi Yay., 2. Baskı, Ankara 1998, ss. 252-274

gın iken ibadetlere yönelik ilgi ve uygulama daha düşük düzeylerde yer almaktadır [Temel Hipotez].

- Cinsiyet faktörü ile dua ve ibadetin düzenli ve devamlı olarak yerine getirilmesi arasında anlamlı bir fark vardır; kız ergenler tarafından yapılan dua ve ibadet, erkeklere göre daha düzenli ve devamlıdır.
- Cinsiyet faktörü ile oruç ibadetinin düzenli ve devamlı olarak yerine getirilmesi arasında anlamlı bir fark vardır; her iki cinsiyet içinde de ibadetler düzeyinde oruç ibadetini yerine getiren ergenlerin oranı, diğer ibadetleri yerine getirenlerin oranından daha fazladır.
- Yaş faktörü ile ibadetlerin düzenli ve devamlı olarak yerine getirilmesi arasında anlamlı bir fark vardır; ergenlik dönemi, genel anlamda dinî şüphe ve çatışmalar dönemi olması sebebiyle dinî tutum ve davranışlar tam olarak netleşmediği için bu dönemde yapılan ibadetler düzenli ve devamlı değildir.
- Sosyo-ekonomik düzey ile dua ve ibadetin düzenli ve devamlı olarak yerine getirilmesi arasında anlamlı bir fark vardır; sosyo-ekonomik düzeyi düşük olan ergenler tarafından yapılan dua ve ibadet, yüksek olanlara göre daha düzenli ve devamlıdır.
- Okul türü değişkeni ile dua ve ibadetin düzenli ve devamlı olarak yerine getirilmesi arasında anlamlı bir fark vardır; ortaöğrenim düzeyinde meslekî din eğitimi alan ergenler tarafından yapılan dua ve ibadet, söz konusu eğitimi almayanlara göre daha düzenli ve devamlıdır.
- Dinî inanç düzeyi ile dua ve ibadetin düzenli ve devamlı olarak yerine getirilmesi arasında anlamlı bir fark vardır; dinî inanç düzeyi yüksek olan ergenler tarafından yapılan dua ve ibadet, düşük olanlara göre daha düzenli ve devamlıdır.
- Dinî inanç düzeyi ile ibadetin düzenli ve devamlı olarak yerine getirilmemesi sonucu oluşan dinî suçluluk ve günahkarlık duygusunun hissedilmesi arasında anlamlı bir fark vardır; dinî inanç düzeyi yüksek olan ergenler tarafından yapılan ibadetlerin düzenli ve devamlı olmaması durumunda dinî suçluluk ve günahkarlık duygusunun hissedilme düzeyi, düşük olanlara göre daha fazladır.
- Araştırma modeli ve çalışmada kullanılan bu hipotezler, “dua ve ibadet” bağımlı değişken yapılarak oluşturulmuştur.⁵ Ayrıca hipotezler oluşturulurken çalışmada; cinsiyet, yaş, sosyo-ekonomik düzey, okul türü ve dinî inanç düzeyi olmak üzere toplam beş adet bağımsız değişken kullanılmıştır.⁶

Araştırmanın Varsayımları

Bu araştırmanın dayandığı temel varsayımlar şunlardır:

5 Krş. Ek-1: Araştırmanın Ampirik Modeli; Ayrıca psikolojik karakterli araştırmalarda kullanılan değişkenler arasındaki ilişkiler hakkında ayrıntılı bilgileri için bk. Ray Hyman, *Psikolojik Araştırmanın Niteliği*, çev.: Yılmaz Özakpınar, Selçuk Üniversitesi Yay., Konya 1990, ss. 75-77.

6 Bağımsız değişkenlerin demografik özelliklerine ilişkin istatistiksel analiz sonuçları için ayrıca bk. “f. Araştırmaya Katılan Örneklem Grubu ve Özellikleri / f.b. Örneklem Grubuna İlişkin İstatistiksel Veriler”

- Cinsiyet, yaş, sosyo-ekonomik düzey, okul türü ve dinî inanç düzeyi ile dua ve ibadete yönelik geliştirilen tutum ve davranışlar arasında karşılıklı bir ilişki ve etki-leşim vardır.
- Cinsiyet, yaş, sosyo-ekonomik düzey, okul türü ve dinî inanç düzeyi gibi bağımsız değişkenler ile dua ve ibadet gibi bağımlı değişkenler, nitelik olarak istatistiksel açıdan ölçülebilirler.
- Çeşitli demografik değişkenler, ergenlerin dua ve ibadete yönelik geliştirdikleri tutum ve davranışlarında farklılıklar meydana getirirler.
- Araştırmada, yukarıda adı geçen bağımlı ve bağımsız değişkenleri ölçmek için geliştirilip kullanılan anket formu, örneklem grubu tarafından samimiyetle cevaplandırılmıştır.
- Araştırmanın örneklem grubu, ait olduğu evreni temsil yeterliliğine sahip olup araştırmanın yapılması için uygundur.

Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu araştırmanın sahip olduğu temel sınırlılıklar şunlardır:

- Araştırma, Bursa il sınırları içerisinde farklı karakterlerdeki dört orta öğretim kurumunda öğrenim gören ergenler üzerinde yapılmıştır. Dolayısıyla bu okullarda öğrenim gören ve değişik demografik özelliklere sahip olan ergenler, bu araştırmanın örneklemini oluşturmuştur.⁷ Dolayısıyla bu araştırma, sözü edilen bu örnekleme ve örneklem grubunun, konuyla ilgili yapılan anket formuna verdikleri cevaplardan elde edilen verilerle sınırlıdır.
- Araştırma, 2002 yılında yapılmış olup, yapıldığı zaman dilimiyle sınırlıdır.
- Araştırma, sadece ergenler üzerinde yapıldığı için gelişim dönemlerinden ergenlik dönemiyle sınırlandırılmıştır. Dolayısıyla diğer gelişim dönemleri, araştırmanın kapsamı dışında tutulmuştur.
- Araştırma, kullanılan yöntem ve tekniklerle, dolayısıyla bu tekniklerle elde edilen verilerle de sınırlıdır.

Araştırmada Kullanılan Yöntemler

Çalışmanın deneysel/ampirik kısmı, “tarama modeli/survey metodu” içerisinde yer alan anket yöntemi içerisinde değerlendirilen “örneklem surveyi metodu” ile araştırılmıştır. Örneklem seçiminde ise; cinsiyet ve yaş gibi değişkenler kullanıldığı için “tabakalı basit tesadüfi örnekleme”⁸; örnek alınan birimler öğrenciler gibi şahıslar değil de okul gibi kurumlar olduğu için “küme örnekleme”⁹; cinsiyet ve yaşlara göre sınırlamalar getirilip belli bir gelişim dönemiyle sınırlandırıldığı için de “kota örnekleme” metodları kullanılmıştır.⁹ Analiz aşamasında ise, araştırmada parametrik olmayan “betimsel istatistik

7 Araştırmada kullanılan evren ve örnekleme ilgili ayrıntılı bilgi için ayrıca bk. “f.a. Evren ve Örneklem”

8 Necmi Gürsakal, *Bilgisayar Uygulamalı İstatistik-I*, Marmara Kitabevi, Bursa 1997, s. 16; Necati İşcil, *İstatistik Metotları ve Uygulamaları*, AİTİA Yay., 7.bs., Ankara 1973, ss. 306-326.

9 Arslantürk, Zeki, *Sosyal Bilimciler İçin Araştırma Metot ve Teknikleri*, İFAV Yay., 2.bs., İstanbul

teknikleri”¹⁰ kullanılarak istatistiksel açıdan sınama yoluyla sonuca gidilmeye çalışılmıştır.¹¹

e.a. Verilerin Toplanması

Araştırmanın ampirik bölümüne ilişkin veriler, yukarıda da belirtildiği gibi anket yöntemiyle elde edilmiştir. Bu aşamada ilk olarak anket soruları, konuyla ilgili alan araştırması şeklinde yapılan yüksek lisans ve doktora tezlerinde kullanılan anket sorularından yararlanılarak, sıralayıcı ve sınıflayıcı ölçekler¹² gibi likert tipi¹³ hazır ölçeklerin formatına uygun bir şekilde, istatistik uzmanı yardımıyla iki bölüm halinde düzenlenmiştir. Bu bağlamda birinci bölümdeki sorular, tespit edilen bağımsız değişkenlerin ve demografik bilgilerin ölçülmesi için; ikinci bölümdeki sorular ise konuyla ilgili oluşturulan hipotezleri test etmek için hazırlanmıştır.

Anket sorularının, istatistik uzmanı yardımıyla hazırlanmasından sonra anket formu, evren ve örneklem bölümünde adı geçen okullardan alt evren olarak alınan yirmişer kişilik deneme örneklem gruplarına uygulanmıştır. Örnek uygulama sonuçları, konuyla ilgili bilim ve istatistik uzmanıyla birlikte değerlendirildikten sonra, yöntem ve içerik konusunda gerekli görülebilecek düzeltmeler yapılarak anket sorularına son şekli verilmiştir. Anketin uygulanması, dönüş oranını artırmak amacıyla bizzat araştırmacı tarafından gerçekleştirilmiştir.¹⁴

e.b. Verilerin Çözümü ve Yorumlanması

Yapılan araştırma için uygulanan ankette, hipotezler bölümünde de belirtildiği gibi; “cinsiyet, yaş, sosyo-ekonomik düzey, okul türü, dinî inanç düzeyi,” gibi

1995, ss. 64-75, 85-92; Ayrıca krş. Türkdoğan, Orhan, *Bilimsel Değerlendirme ve Araştırma Metodolojisi*, MEB Yay., 2. Baskı, İstanbul 1995, ss. 167-172.

10 Gürsakal, *Bilgisayar Uygulamalı İstatistik-I*, ss. 18-20; Yurdal Topsever, *Psikolojide Araştırma, Deney ve Analiz*, İzmir 1991, s. 70.

11 Araştırmada kullanılan istatistiksel teknik hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bk. “e.b. Verilerin Çözümü ve Yorumlanması”; Ayrıca araştırmanın ampirik modeli için bk. Ek-1.

12 Adı geçen ölçek türleriyle ilgili ayrıntılı bilgi için ayrıca bk. Ali Yılmaz, *Psikolojik Değerlendirmenin Temelleri*, Etüt Yay., Samsun 1999, ss. 39-46; Necla Öner, *Türkiye’de Kullanılan Psikolojik Testler*, Boğaziçi Yay., 3.bs., İstanbul 1997, ss. 10-13.

13 Yılmaz, *Psikolojik Değerlendirmenin Temelleri*, ss. 230-231; M. Fuat Turgut, Yaşar Baykul, *Ölçekleme Teknikleri*, ÖSYM Yay., Ankara 1992, ss. 165-166.

14 Araştırmada kullanılan anket, aynı anda birden çok deneklere uygulandığı için psikolojide uygulanan testlerin sınıflandırılmasında yönetim biçimlerine göre kolektif testler grubuna girmektedir. Pierre Pichot, *Psikolojide Kullanılan Testler*, çev.: Ebru Erbaş, İletişim Yay., İstanbul 1993, ss. 13-14.

nitel¹⁵ yapıda tespit edilen bağımsız değişkenler kullanılmıştır. Anket uygulamasından sonra ankete katılan örneklem grubundan alınan bilgiler doğrultusunda veriler, çetele tutularak bilgisayar girdisi haline getirilmiş, verilerin bilgisayara aktarılmasında ve değerlendirilmesinde; bu tip bir araştırmadaki değişkenler nitel yapıda olduğu için parametrik olmayan istatistik metotlarının uygulanabileceği programlardan biri olan Statistica/Win 4.5 programı kullanılmıştır. Ayrıca sözü edilen programda yapılan istatistiksel analizler sonucu elde edilen düz ve çapraz frekans dağılım tablolarının ve grafiklerinin oluşturulması noktasında ise yardımcı program olarak Microsoft Ofis/Exel'den de faydalanılmıştır.

Araştırmada, betimsel/parametrik olmayan istatistik teknikleri¹⁶ içinde değerlendirilen "ki-kare hipotez test etme tekniği"¹⁷ kullanılarak yüzde beş anlamlılık veya başka bir ifadeyle yüzde doksan beş güven düzeyine göre anlamlılık sınamaları yapılmış¹⁸, elde edilen veriler çapraz tablolar halinde düzenlenmiştir. Bilgisayar ortamında sözü edilen programda değerlendirilen bu veriler, daha sonraki aşamada yararlanılan kaynaklar ışığında hipotezlerin yaklaşık doğrulanma düzeylerine göre sözel olarak yorumlanmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda araştırmanın ampirik kısmında değerlendirilen anket uygulamasındaki din(darlık) boyutu, din(darlık) boyutlarından inanç boyutunun yanı sıra, daha

- 15 Nitel Değişken / Qualitative Variable: Sayılarla değil de kelimelerde ifade edilen bu değişken türü, ana kütleyle temsil etmek üzere alınan örneklemdeki birey veya objelerin sahip olduğu özelliklerin kategorik ayrımını içerir. Bu bağlamda örneklem grubuna ait cinsiyet, yaş, dil ve ırk gibi değişkenler, sınıflama ölçeğinde ölçülürler. Gürsakal, *Bilgisayar Uygulamalı İstatistik-I*, ss. 31-32; Nilgün Köklü, *Açıklamalı İstatistik Terimleri Sözlüğü*, Nobel Yay., Ankara 2002, s. 96.
- 16 Ki-kare gibi teknikler, örneklemelerin alındığı evrenler hakkında bağlayıcı varsayımlarda bulunmadığı için parametrik olmayan istatistiksel teknikler olarak adlandırılırlar. Topsever, *Psikolojide Araştırma, Deney ve Analiz*, ss. 71-72.
- 17 Ki-kare Tekniği / Chi-squared Test of Association: Nitel değişkenler arasındaki bağıntının ölçülmesinde sıkça başvurulan temel istatistik tekniklerinden biri olan ki-kare ile uygulamadan elde edilen sonuçların (gözlenen frekans) teorik sonuçlarla (beklenen frekans) ne kadar uyum sağladığı test edilir. Başka bir ifadeyle adı geçen bu teknik, değişkenlerin sınıflayıcı seçeneklerine göre yapılan bir ölçümde ortaya çıkan çapraz dağılıma bakarak söz konusu değişkenler arasında gözlenen bağıntıyı değerlendirme yöntemidir. Arslantürk, *Sosyal Bilimler İçin Araştırma Metot ve Teknikleri*, ss. 124-128; Köklü, *Açıklamalı İstatistik Terimleri Sözlüğü*, ss. 76-77; Konuyla ilgili daha geniş bilgi için ayrıca bk. Topsever, *Psikolojide Araştırma, Deney ve Analiz*, ss. 82-95; J. L. Bruning ve B. L. Kintz, *İstatistik*, çev.: Ali Sönmez, Gündoğan Yay., Ankara 1993, ss. 303-310.
- 18 Araştırmadaki sözü edilen teknik kullanılarak yapılan anlamlılık sınaması, yüzde beş (0.05) anlamlılık düzeyi ölçü alınarak yapılmıştır. Ölçü alınan bu değer tersten değerlendirilişi ise yüzde doksan beş (0.95) güven düzeyi şeklindedir. Ayrıca "anlamlılık düzeyi: yüzde beş sorunu" hakkında daha geniş bilgi için bk. Topsever, *Psikolojide Araştırma, Deney ve Analiz*, ss. 67-69.

ziyâde 'ritüel/pratik boyut' merkeze alınarak düzenlenmiştir.

Yapılan anket uygulamasına ilişkin istatistiksel analizler sonucunda elde edilen veriler yorumlanırken şu hususlar göz önünde tutulmuştur: Elde edilen veriler sonucunda belli bir konuda öneride bulunabilmek için, görüş bildirilecek oranın diğer oranlardan fazla olması ve yüzde beş anlamlılık düzeyinin üstünde olması ölçü alınmıştır. Ayrıca örneklem grubu arasında görüş birliği olan konular, belirlenen yönlerde değerlendirilmiş, diğerleri ise muhtemel sebepler doğrultusunda tartışılmakla yetinilmiştir. Var olan durumun yeterli değerlendirilmesinde ise, örneklem grubunun verdiği cevapların doyumu önemli bir kıstas kabul edilmiş, konuya ilişkin tespitlerin ve önerilerin oluşumunda ağırlıklı bir şekilde göz önünde bulundurulmuştur.

Araştırmaya Katılan Örneklem Grubu ve Özellikleri

f.a. Evren ve Örneklem

Yapılan araştırmanın evreni/ana kütle, Bursa'da orta öğrenim gören bütün ergenleri kapsamaktadır.¹⁹ Dolayısıyla orta öğrenim görmeyen ergenler, bu araştırma evreninin dışında değerlendirilmelidir. Ancak bu kadar geniş bir ana kütleyle tam sayımla ele alıp incelemenin güçlüğü ortadadır. Bu nedenle araştırmanın örnekleme, Bursa ili sınırları içinde bulunan dört orta öğretim kurumundan Bursa İmam-Hatip Lisesi, Gazi Anadolu Lisesi, Atatürk Lisesi, Özel Rafet Kahraman Lisesi'nin Lise 1. 2. ve 3. sınıflarında öğrenim gören toplam 450 ergen ile sınırlandırılmıştır. Ayrıca anket uygulanırken cinsiyet ve öğrenim görülen okul türü eşitliğine dikkat edilmeye çalışılmıştır. Uygulama sonucunda değerlendirmeye alınan bu anketlerden 50 adedi, tamamı veya büyük bir kısmı cevapsız olmaları ve yukarıda sözü edilen noktaların denkliliği açısından homojenliği sağlamak amacıyla değerlendirmeye alınmamıştır.²¹ Yukarıdaki söz konusu tablo göz önünde bulundurularak araştırmada değerlendirmeye alınan kota örneklem sayısı genel toplam itibarıyla 400 kişi olarak düşünülmüştür. Bu sebeple verilerin toplanması ve incelenmesi sonucunda elde edilen ve değerlendirmeye alınan bu sayı, araştırmanın esas örneklem sayısını oluşturmuştur.

Özetle, yukarıda da görüldüğü gibi örneklem grubuna, İmam-Hatip Lisesi,

19 Evren / Population: Araştırma sonuçlarının genellenmek istendiği elemanlar bütünüdür; Örneklem / Sample ise, belli bir evrenden, belli kurallara göre seçilmiş ve seçildiği evreni temsil yeterliği kabul edilen küçük bir kümedir. Niyazi Karasar, *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, 3A Araştırma Eğitim Danışmanlık Yay., 7.bs., Ankara 1995, ss. 109-111.

20 Demografik ve tarihsel süreç açısından Türkiye'deki orta öğretim hakkında geniş bilgi için bk. H. Ali Yücel, *Türkiye'de Orta Öğretim*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1994, ss. 47-69.

21 Araştırmada kullanılan örneklem grubunun küme ve kota örnekleme dağılımları için ayrıca bk. Grafik-1 ve Grafik-4.

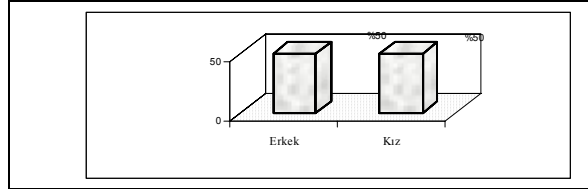
Anadolu Lisesi, Normal Lise ve Özel Lise olmak üzere dört tür lise dahil edilmiştir. Ayrıca araştırmada İmam-Hatip Lisesi'nin örneklem grubuna dahil edilmesinin en önemli sebebi ise, Türkiye'de orta öğretim düzeyinde meslekî din eğitimi veren tek lise²² olması hasebiyle okul türlerine ve dinî inanç düzeyine bağlı olarak oluşturulan hipotezlerin sağlıklı olarak sınanabilmesidir. Öte yandan özel lisenin örneklem grubuna dahil edilmesiyle de, sosyo-ekonomik düzey değişkeninin sağlıklı bir şekilde sınanabilmesi amaçlanmıştır. Ayrıca sözü edilen bu lisede öğrenim gören ergenlerin çoğunluğunun, okul yönetiminin alınan bilgiye göre dindar veya muhafazakâr ailelerin çocukları oldukları anlaşılmıştır. Dolayısıyla araştırmaya ilişkin elde edilen istatistiksel analiz sonuçları değerlendirilirken bu durumlar göz önünde bulundurulmaya çalışılmıştır.

Söz konusu yapı ön planda tutularak anket çalışması mezkur okullarda öğrenim gören ergenlerle ve belirlenen denek sayılarıyla sınırlı tutulmuştur. Ampirik çalışmayla ilgili biraz daha genel bir çerçeve çizilecek olursa; yukarıda da ifade edildiği gibi araştırmanın evreni sadece Bursa'da orta öğrenim gören ergenleri kapsamaktadır.

f.b. Örneklem Grubuna İlişkin İstatistiksel Veriler

Araştırmanın evrenini temsilen oluşturulan örneklem grubunun özellikleriyle ilgili istatistiksel dağılımların tablo ve grafikleri²³ şöyledir:

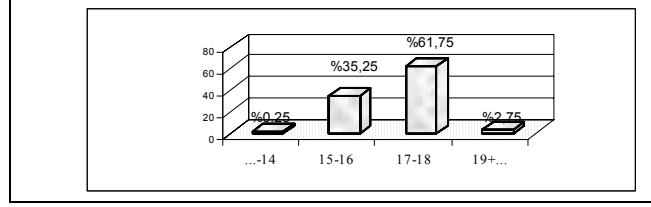
Grafik-1: Örneklem grubunun cinsiyete göre dağılımları

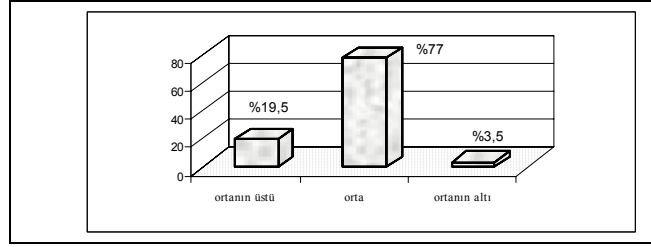
Yukarıdaki ilgili grafikten elde edilen verilere göre, araştırmaya katılan örneklem grubunun cinsiyet dağılımları şöyledir: Erkeklerin oranı %50 (200), kızların oranı %50 (200)'dir. Elde edilen veriler genel olarak değerlendirildiğinde, örneklem grubunun cinsiyet açısından birbirlerine eşit oranda oldukları görülmüştür.

22 İmam-Hatip Liseleri hakkında bilgi almak için bk. Akdeniz, Sabri, *Eğitim Sosyolojisi*, İFAV Yay., 2. bs., İstanbul 1990, ss. 180-192; Ayrıca krş. Suat Cebeci, "İmam-Hatip Liselerinin Öğrenci Yapısı ve Bunun Sosyal Gelişme Açısından Değerlendirilmesi", *HÜİFD*, Şanlıurfa 1995, sayı: 1, ss. 119-120.

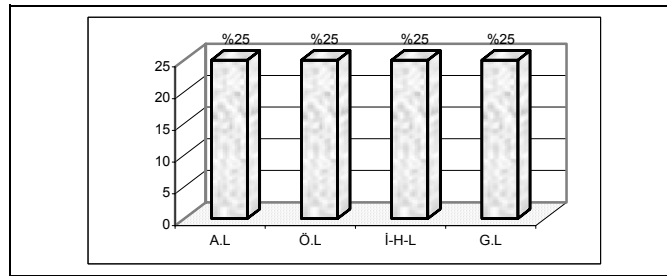
23 Örneklem grubuna ilişkin elde edilen verileri göstermek için histogram/bar graph grafik türü içerisinde değerlendirilen üç boyutlu sütun grafiği kullanılmıştır. Gürsakal, *Bilgisayar Uygulamalı İstatistik-I*, ss. 76-78; Yılmaz, *Psikolojik Değerlendirmenin Temelleri*, ss. 81-82.

Grafik-2: Örneklem grubunun yaşlara göre dağılımları

Yukarıdaki ilgili grafikte görüldüğü gibi, örnekleme dahil olan grubun yaşlara göre dağılımları şöyledir: +14 yaş grubunun oranı %0,25 (1), 15-16 yaş grubunun oranı %35,25 (141), 17-18 yaş grubunun oranı %61,75 (247) ve 19+ yaş grubunun oranı ise %2,75 (11)'dir. Elde edilen verilere genel olarak bakıldığında, en yüksek oranı 17-18 yaş grubunun, en düşük oranı ise +14 yaş grubunun oluşturduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla örneklem grubunun büyük çoğunluğunun, ergenlik döneminin son çeyreğini yaşayanlardan oluştuğu görülmüştür.

Grafik-3: Örneklem grubunun sosyo-ekonomik düzeylerine göre dağılımları

Yukarıdaki ilgili grafikten elde edilen veriler incelendiğinde, ankete katılanların sosyo-ekonomik düzeyine göre dağılımları ise şöyledir: Ortanın üstündeki grubun oranı %19,5 (78), orta düzeydeki grubun oranı %77 (308) ve ortanın altındaki grubun oranı ise %3,5 (14)'dir. Dolayısıyla, ankete katılan örneklem grubunun büyük çoğunluğunun orta derecede bir sosyo-ekonomik yapıya sahip olduğu saptanmıştır.

Grafik-4: Örneklem grubunun öğrenim gördükleri okul türlerine göre dağılımları

Araştırmada okul türü değişkeni olarak Türkiye'de halen eğitim veren çeşitli türdeki orta öğretim kurumları seçilmiştir. İlgili grafikteki verilere göre, örnekleme oluşturan

grubun okul türlerine ilişkin dağılımları da şöyledir: Anadolu Lisesinin oranı %25 (100), Özel Lisenin oranı %25 (100), İmam-Hatip Lisesinin oranı %25 (100) ve Genel Lisenin oranı ise %25 (100)'dir. Elde edilen veriler genel olarak değerlendirildiğinde, sözü edilen liselerden katılan örneklem grubunun kota örnekleme oranlarının eşit olduğu belirlenmiştir.

Araştırma Bulguları

Araştırmanın bu bölümünde, konuyla ilgili elde edilen bulgular yer almaktadır. Bu bağlamda öncelikle dinî inanç düzeyi ile dua ve ibadet etmenin sıklık ve içtenlik düzeylerine ilişkin örneklem grubundan elde edilen veriler, düz frekans tablo ve grafikleriyle yüzde değerleri verilerek yorumlanmıştır. Daha sonra ise değişkenler arası ilişkiler bağlamında çapraz tablolar oluşturularak anlamlılık düzeylerine göre elde edilen veriler anlamlandırmaya çalışılmıştır.

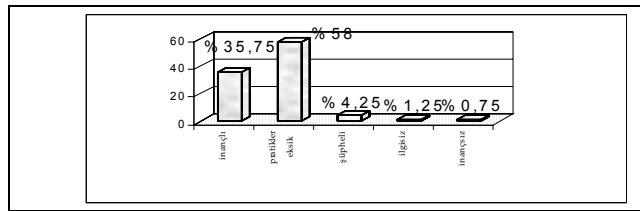
g.a. Dinî İnanç Düzeyi İle İlgili Bulgular

Çalışmanın bu alt bölümünde ise, örneklem grubunun dinî inanç düzeyi ile ilgili tespit edilen bulgularına yer verilmiştir. Bu bağlamda inanç ve dinî pratikler ekseninde basit beşli bir kategorik ayrıma gidilerek öncelikle adı geçen değişkene ilişkin tablo verilmiş ve yine görsellik unsurunu arttırmak amacıyla oluşturulan tablo ekseninde değerlendirilmesi yapılmıştır.

Tablo-1: Örneklem grubunun dinî inanç düzeyine göre dağılımları

Dinî İnanç Düzeyi	Sayı	%
Kesinlikle inanan ve tüm dinî görevlerini yerine getirmeye çalışan [İnanchı]	143	35,75
İnancı olan fakat ibadetlerini tam olarak yerine getiremeyen [İnanchı ve Pratikleri Eksik]	232	58
Dinî inançlarıyla ilgili şüphe ve kararsızlıkları olan [Şüpheli / Kararsız]	17	4,25
Dine karşı bir ilgisi olmayan [İlgisiz]	5	1,25
Dine karşı olan [İnanchsız]	3	0,75
Toplam	400	100

Grafik-5: Örneklem grubunun dinî inanç düzeyine göre dağılımları

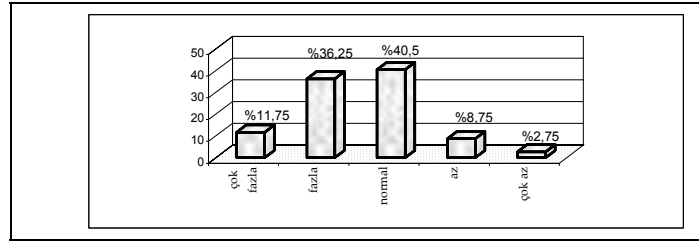
Yukarıdaki ilgili tablo ve grafikte gözlenen verilere göre, araştırmaya katılan örneklem grubunun dinî inanç düzeyi bakımından dağılımları şöyledir: “Kesinlikle inanıyorum ve bütün dinî görevlerimi yerine getirmeye çalışıyorum” diyen yani “inançlı ve dinî pratiklerini yerine getiren” ergenlerin oranı %35,75 (143), “İnancım var ama ibadetlerimi tam olarak yerine getiremiyorum” diyen yani “inançlı fakat dinî pratikleri eksik” olanların oranı %58 (232), “dinî inançlarımla ilgili şüphe ve kararsızlıklarım var” diyen yani dinî

inançlarına ilişkin bir takım “şüpheleri” olanların oranı %4,25 (17), “dine karşı bir ilgim yok” diyen yani “ilgisiz”lerin oranı %1,25 (5) ve “dine karşıyım” diyen “inançsız” ergenlerin oranı ise %0,75 (3)’dür. Elde edilen verilere genel olarak bakıldığında; inandığı halde dinî pratikleri eksik olanların en yüksek orana sahip oldukları görülmüştür. Çünkü ergenlik dönemi, temel karakteristiği itibariyle düzenli ve devamlı ibadet etme seyrinin düşük olduğu bir gelişim dönemidir. Ayrıca bu dönem, dinî şüphe ve tereddütlerin yoğun olduğu bir dönem olarak bilinmesine karşın bu araştırmada şüpheli olanların oranı oldukça düşük çıkmıştır. Öte yandan dinî inanç düzeyiyle ilgili en düşük oranın ise inançsız gruba ait olduğu saptanmıştır.

g.b. Dua ve İbadet Etmenin Sıklık Düzeyi İle İlgili Bulgular

Araştırmanın bu alt bölümünde de, örneklem grubunun dua ve ibadet etmenin sıklık düzeyine ilişkin tespit edilen bulgularına yer verilmiştir. Bu anlamda öncelikle çizilen grafik çerçevesinde dua etmenin sıklık düzeyi ile ilgili veriler değerlendirilmiştir. Daha sonra ise ibadet etmenin sıklık düzeyine ilişkin, namaz kılma, oruç tutma, Kur’an okuma ve tövbe etme gibi araştırmada ele alınan tüm ibadetleri kapsayan ortak bir tabloda sayısal değerleri verilmiş; yine adı geçen ibadetlere ilişkin ayrı ayrı grafikler çizilerek ortaya çıkan profil değerlendirilmeye çalışılmıştır.

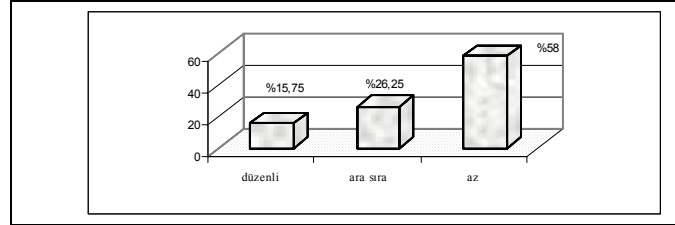
Grafik-6: Örneklem grubunun dua etmenin sıklık düzeyine göre dağılımları

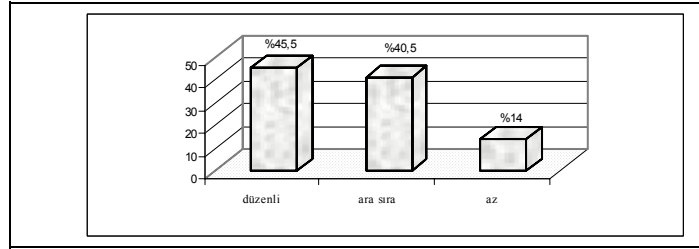
Yukarıdaki ilgili grafikte görüldüğü gibi, örnekleme dahil olan ergenlerin dua etmenin sıklık düzeyine göre dağılımları şöyledir: Çok fazla dua eden ergenlerin oranı %11,75 (47), fazla dua edenlerin oranı %36,25 (145), normal dua eden ergenlerin oranı %40,5 (162), az dua edenlerin oranı %8,75 (35) ve çok az dua eden ergenlerin oranı ise %2,75 (11)’dir. Elde edilen verilere genel olarak bakıldığında, ergenlerin en fazla “normal”, en az ise “çok az” düzeyde dua ettikleri saptanmıştır. Yani, konuyla ilgili derecelendirme göz önüne alındığında genel oran itibariyle normal ve üzerinde dua eden ergenlerin oranının normalin altında dua eden ergenlerin oranından daha fazla olduğu gözlenmiştir.

Tablo-2: Örneklem grubunun ibadet etmenin sıklık düzeylerine göre dağılımları

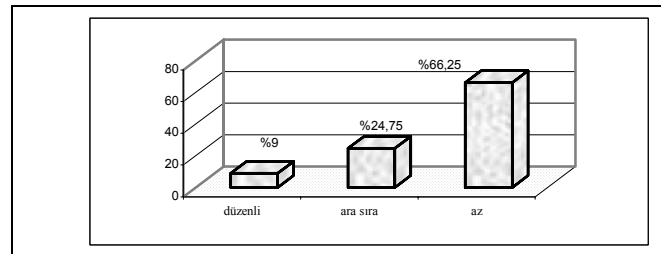
İbadet Sıklık Düzeyi	Namaz Kılma		Oruç Tutma		Kur’an Okuma		Tövbe Etme	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Düzenli	63	15,75	182	45,5	36	9	91	22,75
Ara-sıra	105	26,25	162	40,5	99	24,75	138	34,5
Az	232	58	56	14	265	66,25	171	42,75
Toplam	400	100	400	100	400	100	400	100

Grafik-7: Örneklem grubunun namaz kılma sıklık düzeyine göre dağılımları

Yukarıdaki veriler incelendiğinde, ankete katılanların namaz kılma sıklık düzeyine göre dağılımları ise şöyledir: Düzenli olarak namaz kılanların oranı %15,75 (63), ara sıra namaz kılan ergenlerin oranı %26,25 (105) ve az derecede namaz kılanların oranı ise %58 (232)'dir. Dolayısıyla, ankete katılan ergenlerde namaz kılma sıklık düzeyiyle ilgili en yüksek orana, "az" derecede namaz kılanların sahip olduğu saptanmıştır. Elde edilen bu verinin, ergenlik döneminin düzenli ve devamlı ibadet etme konusundaki grafiğinin düşük olduğu tespiti desteklediği görülmüştür.

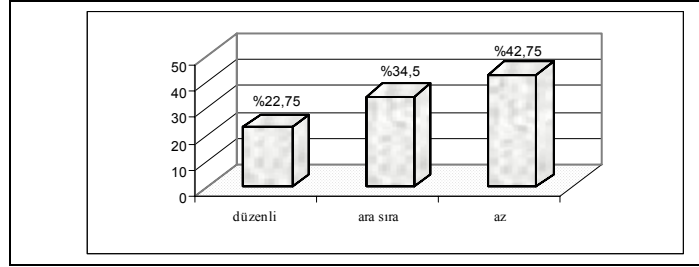
Grafik-8: Örneklem grubunun oruç tutma sıklık düzeyine göre dağılımları

Elde edilen verilere bakıldığında, düzenli olarak oruç tutanların oranı %45,5 (182), ara sıra oruç tutan ergenlerin oranı %40,5 (162) ve az oruç tutan ergenlerin oranı ise %14 (56)'dır. Elde edilen veriler genel olarak değerlendirildiğinde, namaz kılma sıklık düzeyinden farklı olan bir tablo ortaya çıkmış ve oruç tutmanın sıklık düzeyiyle ilgili en yüksek orana, "düzenli ve ara sıra" oruç tutanların sahip olduğu gözlenmiştir. Buna göre ergenlik döneminde genel anlamda ibadetin düşük bir seyir izlediği, ancak namaz ibadeti gibi her gün sürekli olmayan oruç ibadetini yerine getirme oranının ise yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Grafik-9: Örneklem grubunun Kur'an okuma sıklık düzeyine göre dağılımları

Yukarıdaki grafikten elde edilen verilere göre, araştırmaya katılan örneklem grubunun Kur'an okuma sıklık düzeyine göre dağılımları da şöyledir: Düzenli olarak Kur'an okuyanların oranı %9 (36), ara sıra Kur'an okuyan ergenlerin oranı %24,75 (99) ve az Kur'an okuyanların oranı ise %66,25 (265)'dir. Elde edilen veriler genel olarak değerlendirildiğinde, ergenlerin Kur'an okuma düzeylerinin düşük olduğu saptanmıştır. Bunda, örnekleme dahil olan İHL öğrencilerinin örneklem grubu içerisinde 1/4 oranına sahip olmaları etkili olabilir. Çünkü bu lisenin dışındaki liselerin eğitim-öğretim müfredatında Kur'an dersleri yer almadığı için Kur'an okunması bilinmeyebilir veya gerçekten söz konusu ibadeti yapma karşısında genel anlamda diğer ibadetler gibi döneme özgü bir düşüş de olabilir.

Grafik-10: Örneklem grubunun tövbe etme sıklık düzeyine göre dağılımları

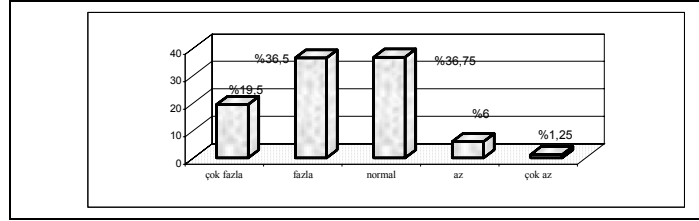
Yukarıdaki grafikte görüldüğü gibi, örnekleme dahil olan ergenlerin tövbe etme sıklık düzeyine göre dağılımları şöyledir: Düzenli olarak tövbe eden ergenlerin oranı %22,75 (91), ara sıra tövbe eden ergenlerin oranı %34,5 (138) ve az tövbe eden ergenlerin oranı ise %42,75 (171)'dir. Elde edilen verilere genel olarak bakıldığında, adı geçen ibadetle ilgili en yüksek orana "az" düzeyde tövbe eden ergenlerin sahip olduğu görülmüştür.

g.c. Dua ve İbadet Etmenin İçtenlik Düzeyi İle İlgili Bulgular

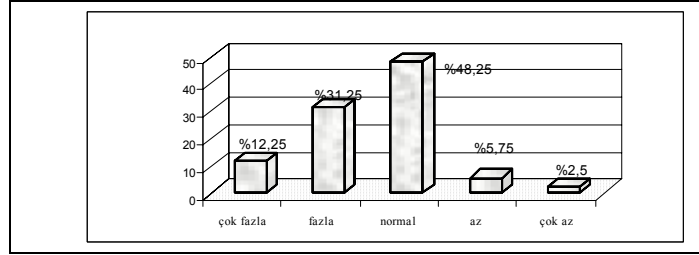
Araştırmanın bu bölümünde, örneklem grubunun dua ve ibadet etmenin içtenlik düzeyine ilişkin tespit edilen bulgularına yer verilmiştir. Bu bağlamda öncelikle ortak bir tablo çerçevesinde dua ve ibadet etmenin içtenlik düzeyi ile ilgili sayısal değerler verilmiştir. Daha sonra ise dua ve ibadet etmenin içtenlik düzeylerine ilişkin ayrı ayrı grafikler çizilerek ortaya çıkan profil değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Tablo-3: Örneklem grubunun dua ve ibadet etmenin içtenlik düzeylerine göre dağılımları

Yoğunlaşma Düzeyi	Dua Etmenin İçtenlik Düzeyi		İbadet Etmenin İçtenlik Düzeyi	
	Sayı	%	Sayı	%
Çok fazla	78	19,5	49	12,25
Fazla	146	36,5	125	31,25
Normal	147	36,75	193	48,25
Az	24	6	23	5,75
Çok az	5	1,25	10	2,5
Toplam	400	100	400	100

Grafik-11: Örneklem grubunun dua etmenin içtenlik düzeyine göre dağılımları

Yukarıdaki ilgili tablo ve grafikten elde edilen veriler incelendiğinde, ankete katılan örneklem grubunun dua etmenin içtenlik düzeyine göre dağılımları şöyledir: Dua ederken çok fazla yoğunlaşabilenlerin oranı %19,5 (78), fazla yoğunlaşabilen ergenlerin oranı %36,5 (146), normal yoğunlaşabilenlerin oranı %36,75 (147), az yoğunlaşabilen ergenlerin oranı %6 (24) ve çok az yoğunlaşabilen ergenlerin oranı ise %1,25 (5)'dir. Dolayısıyla, ankete katılan ergenlerin dua etmenin içtenlik düzeyine göre dağılımlarında en yüksek orana "normal ve fazla" düzeyde içtenlikle dua edenlerin sahip olduğu gözlenmiştir.

Grafik-12: Örneklem grubunun ibadet etmenin içtenlik düzeyine göre dağılımları

Yukarıdaki verilere göre, örneklemi oluşturan grubun ibadet etmenin içtenlik düzeyine göre dağılımları ise şöyledir: İbadet ederken çok fazla yoğunlaşabilenlerin oranı %12,25 (49), fazla yoğunlaşabilen ergenlerin oranı %31,25 (125), normal yoğunlaşabilenlerin oranı %48,25 (193), az yoğunlaşabilen ergenlerin oranı %5,75 (23) ve çok az yoğunlaşabilen ergenlerin oranı ise %2,5 (10)'dir. Elde edilen veriler genel olarak değerlendirildiğinde, ergenlerin duaya göre ibadete ilişkin çok fazla yoğunlaşma düzeyinde, nispi bir düşüş olmakla birlikte fazla ve normal düzeylerdeki yoğunlaşma oranları birbirine yakın olarak belirlenmiştir. Yani ergenlerin, duadaki yoğunlaşma kadar olmasa da ibadet ederken ona yakın bir oranda yoğunlaşma yönelimi içerisine girdikleri saptanmıştır.

g.d. Değişkenler Arası İlişkilerle İlgili Bulgular

Araştırmanın bu bölümünde ise bağımsız değişkenlerle hipotezleri test etmeye yönelik oluşturulan anket sorularının istatistiksel analizler sonucu elde edilen çapraz tablolarına yer verilmiştir. Bu bağlamda çapraz tabloların ki-kare değerlerine ilişkin anlamlılık düzeyleri,²⁴ daha öncede ifade

24 Anlamlılık Düzeyi / Significance Level: Hipotez test etmede, boş hipotezi ret etmek için kullanılan bir kriterdir. Bu bağlamda anlamlılık düzeyi, hipotetik değerle örneklemde elde edilen değer arasındaki farkın şansa açıklanamayacak kadar büyük olduğu anlamını taşıdığı

edildiği gibi yüzde beş (0.05) olarak belirlenmiştir. Bu ve bunun altındaki değerlere göre anlamlı bulunan ve sadece hipotezlerin test edilmesine ilişkin oluşturulan tablolar bu bölümde değerlendirilmeye alınmıştır.²⁵ Bu şablondan hareketle anket sonucundan elde edilen bulgular, değerlendirirken konunun daha iyi anlaşılması bakımından bağımsız değişkenlere göre başlıklandırılmıştır.

“Cinsiyet” Değişkenine Göre:

Tablo-1.1: Namaz ibadetiyle ilgili tutum ve davranış yönelimi

Cinsiyet	Her gün beş vakit namazımı kılıyorum	Günlük namazlarımın bazılarını kılıyorum	Cuma ve bayram namazlarımı kılıyorum	Çok istememe rağmen namazlarımı kılıyorum	Namaz kılmaya ihtiyaç hissetmiyorum	Toplam
Erkek	47	66	54	31	2	200
%	23.50%	33.00%	27.00%	15.50%	1.00%	
Kız	67	33	0	83	17	200
%	33.50%	16.50%	0.00%	41.50%	8.50%	
Toplam	114	99	54	114	19	400
$\chi^2=104.0702$ $df=4$ $p < .001$						

Yukarıdaki saptanan verilere göre, cinsiyet değişkeni ile namaz ibadetine ilişkin tutum ve davranış yönelimi arasında anlamlı bir fark tespit edilmiştir. Sonuç olarak, namaz kılmayla ilgili erkek ve kız ergenler arasında dikkate değer bir farklılaşma olduğu saptanmıştır. Her gün beş vakit namazını kılan kız ergenlerin oranının (%33,50) erkeklerin (%23,50) oranından daha fazla olduğu gözlenmiştir. Öte yandan günlük namazlarının bazılarını kılabilen erkek ergenlerin oranının (%33) da kızların oranından (%16,50) daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Cinsiyet düzeyinde en açık farkın ise, çok istenmesine rağmen namazların kılınamaması durumunda ortaya çıktığı görülmüştür. Burada kız ergenlerin oranının erkek ergenlerden oldukça fazla olduğu saptanmıştır. Söz konusu farkın, kız ergenlerin namaz ibadetini yerine getirme isteklerinin erkek ergenlerden daha fazla olduğu ancak dönemin karakteristik özelliği sebebiyle bu düzen ve devamlılığı sağlayamamalarından kaynaklandığı söylenebilir.

Tablo-1.2: Düzenli ve devamlı olarak daha çok yapılan ibadet türü

Cinsiyet	Oruç tutuyorum	Namaz kılıyorum	Kur'an okuyorum	Tövbe ediyorum	Hiç birini yapmıyorum	Toplam
Erkek	104	50	17	7	22	200
%	52.00%	25.00%	8.50%	3.50%	11.00%	
Kız	71	70	9	28	22	200
%	35.50%	35.00%	4.50%	14.00%	11.00%	
Toplam	175	120	26	35	44	400
$\chi^2=24.61773$ $df=4$ $p < .001$						

Yukarıdaki elde edilen verilere göre ise, cinsiyet değişkeni ile düzenli ve devamlı olarak daha çok yapılan ibadet türü arasında anlamlı bir fark tespit edilmiştir. Elde edilen veriler genel olarak değerlendirildiğinde, ergenlik döneminde her iki cinsiyet düzeyinde düzenli ve devamlı olarak daha çok yapılan ibadet türünün oruç tutma olduğu gözlen-

için birinci tür hata yapma olasılığını verir. Bu olasılığın küçük olması gerekir. Konuyla ilgili yapılan araştırmalarda genelde olasılık değeri 0.05, 0.01 ve 0.001 olarak alınır. (Köklü, *Açıklamalı İstatistik Terimleri Sözlüğü*, ss. 5-6)

- 25 Konuyla ilgili oluşturulan çapraz tablolarda; ilk satır denek sayısını (N), ikinci satır ise yüzdeyi (%) ifade eder; ayrıca 'x²' sembolü: ki-kare değerini; 'df' sembolü: serbestlik derecesi/degrees of freedom değerini; 'p' sembolü ise olasılık değeri/probability value'ni ifade eden anlamlılık düzeyini gösterir.

miştir. Cinsler arası farklılık karşılaştırıldığında ise, erkek ergenlerin (%52) kızlardan (%35,50) daha düzenli ve devamlı oruç tuttukları saptanmıştır. Her iki cinsiyet düzeyinde de en düşük düzenli ve devamlı olarak yapılan ibadet türünün Kur'an okuma olduğu ve hiçbir ibadeti yapmayanların oranının da birbirine eşit olduğu belirlenmiştir.

Tablo-1.3: Dua etme ile ibadet yapma yönelimlerinin karşılaştırılması

Cinsiyet	Çok dua çok ibadet	Çok dua az ibadet	Az dua çok ibadet	Az dua az ibadet	Hiçbirini yapmıyorum	Toplam
Erkek	40	93	16	48	3	200
%	20.00%	46.50%	8.00%	24.00%	1.50%	
Kız	41	116	16	22	5	200
%	20.50%	58.00%	8.00%	11.00%	2.50%	
Toplam	81	209	32	70	8	400
$\chi^2=12.70059$ df=4 p<.05						

Yukarıdaki gözlenen verilere göre de, cinsiyet değişkeni ile dua etme ve ibadet yapma yönelimlerinin karşılaştırılması arasında anlamlı bir fark tespit edilmiştir. Buna göre, genel olarak erkek ve kız ergenlerin birbirine paralel bir eğri çizdikleri saptanmıştır. Dua ve ibadet etmenin derecelendirilmesinde ergenlerin en fazla "çok dua, az ibadet" yaptıkları belirlenmiştir. Söz konusu derecelendirmenin cinsiyet düzeyindeki karşılaştırılmasında ise kız ergenlerin (%58) erkeklere (%46,50) göre daha fazla olduğu görülmüştür.

Tablo-1.4: Genel olarak düzenli ve devamlı dua ve ibadet etmeyle ilgili tutum ve davranış yönelimlerinin karşılaştırılması

Cinsiyet	Devamlı dua ve ibadet ediyorum	Ara sıra dua ve ibadet ediyorum	Hiç dua ve ibadet etmiyorum	Toplam
Erkek	77	121	2	200
%	38.50%	60.50%	1.00%	
Kız	107	86	7	200
%	53.50%	43.00%	3.50%	
Toplam	184	207	9	400
$\chi^2=13.58696$ df=2 p<.001				

Yukarıdaki ilgili tablodan elde edilen verilere göre, cinsiyet değişkeni ile genel olarak düzenli ve devamlı dua ve ibadet etmeye ilişkin tutum ve davranış yönelimlerinin karşılaştırılması arasında anlamlı bir fark tespit edilmiştir. Bu durumda, cinsiyet farkı göz önüne alındığında erkek ve kız ergenlerin ayrı ayrı profil çizdikleri görülmüştür. Bu bağlamda kız ergenlerin (%53,50) erkeklere (%38,50) göre genel olarak daha fazla düzenli ve devamlı dua ve ibadet ettikleri, buna karşın erkek ergenlerin (%60,50) de kızlara (%43) göre genel olarak daha fazla ara sıra dua ve ibadet ettikleri saptanmıştır.

2. "Yaş" Değişkenine Göre:

Tablo-2.1: Kur'an-ı Kerim okuma ibadetiyle ilgili tutum ve davranış yönelimi

Yaş	Düzenli olarak her gün okuyorum	Mübarek gün ve gecelerde okuyorum	Arapça bilmediğim için okuyamıyorum	Kur'an okumaya ihtiyaç hissetmiyorum	Toplam
+ -14	1	0	0	0	1
%	100.00%	0.00%	0.00%	0.00%	
15-16	24	79	36	2	141
%	17.02%	56.03%	25.53%	1.42%	
17-18	59	113	66	9	247
%	23.89%	45.75%	26.72%	3.64%	
19- +	4	3	2	2	11
%	36.36%	27.27%	18.18%	18.18%	
Toplam	88	195	104	13	400
$\chi^2=19.03397$ df=9 p<.05					

Yukarıdaki saptanan verilere göre ise, yaş değişkeni ile Kur'an okuma ibadetine ilişkin tutum ve davranış yönelimi arasında anlamlı bir fark tespit edilmiştir. Sonuç olarak, diğer tablolarda olduğu gibi yine burada da iki yaş grubunun (15-16 ile 17-18) birbirine yakın bir profil çizdiği görülmüştür. Ergenlik döneminin ortalarına denk gelen bu iki yaş grubunun (15-16 yaş grubu %56,03; 17-18 yaş grubu %45,75), özellikle mübarek gün ve gecelerde Kur'an okuduğu saptanmıştır. Bu veriye göre ergenlik döneminin ortalarında Kur'an okuma ibadetinin düşük bir profilde seyrettiği söylenebilir. Ancak bunun yanı sıra yine aynı yaş gruplarında okumak isteyip de Arapça bilmedikleri için okuyamayan ergenlerin de küçümsenmeyecek oranda oldukları tespit edilmiştir.

3. "Sosyo-Ekonomik Düzey" Değişkenine Göre:

Tablo-3.1: Genel olarak düzenli ve devamlı dua ve ibadet etmeyle ilgili tutum ve davranış yönelimlerinin karşılaştırılması

Sosyo-Ekonomik Düzey	Devamlı dua ve ibadet ediyorum	Ara sıra dua ve ibadet ediyorum	Hiç dua ve ibadet etmiyorum	Toplam
Ortanın üstü	48	28	2	78
%	61.54%	35.90%	2.56%	
Orta	132	169	7	308
%	42.86%	54.87%	2.27%	
Ortanın altı	4	10	0	14
%	28.57%	71.43%	0.00%	
Toplam	184	207	9	400
$\chi^2 = 11.44459$ $df = 4$ $p < .001$				

Yukarıdaki elde edilen verilere göre de, sosyo-ekonomik düzey değişkeni ile genel anlamda düzenli ve devamlı olarak dua ve ibadet etmeye ilişkin tutum ve davranışlar arasında anlamlı bir fark tespit edilmiştir. Elde edilen veriler genel olarak değerlendirildiğinde, her üç sosyo-ekonomik gruba ait ergenlerin (ortanın üstü %35,90, orta %54,87 ve ortanın altı %71,43) genelde ara sıra dua ve ibadet ettikleri gözlenmiştir. Bu gruplar arasında da orta gruba ait ergenlerde, diğer iki gruba göre oldukça fazla oran farkının olduğu saptanmıştır. Öte yandan düzenli ve devamlı dua ve ibadet eden gruplarda ise, yine en yüksek oranın orta grupta olduğu, bunu sırasıyla ortanın üstü ve altının takip ettiği görülmüştür.

4. "Okul Türü" Değişkenine Göre:

Tablo-4.1: Namaz ibadetiyle ilgili tutum ve davranış yönelimi

Okul Türleri	Her gün beş vakit namazımı kılıyorum	Günlük namazlarımın bazılarını kılıyorum	Cuma ve bayram namazlarımı kılıyorum	Çok istememe rağmen namazlarımı kılamıyorum	Namaz kılmaya ihtiyaç hissetmiyorum	Toplam
Anadolu	10	11	25	41	13	100
%	10.00%	11.00%	25.00%	41.00%	13.00%	
Özel Lise	57	28	1	12	2	100
%	57.00%	28.00%	1.00%	12.00%	2.00%	
İmam-	43	40	4	13	0	100
%	43.00%	40.00%	4.00%	13.00%	0.00%	
Genel	4	20	24	48	4	100
%	4.00%	20.00%	24.00%	48.00%	4.00%	
Toplam	114	99	54	114	19	400
$\chi^2 = 181.1398$ $df = 12$ $p < .001$						

Yukarıdaki gözlenen verilere göre, okul türü değişkeni ile namaz ibadetine ilişkin tutum ve davranış yönelimi arasında anlamlı bir fark bulunmuştur. Okul türü açısından İ-H-L (%43) ve özel lisenin (%57) her gün beş vakit namazlarını kılama oranları diğer iki liseye

göre oldukça yüksek olarak tespit edilmiştir. Buna mukabil, anadolu lisesi (%41) ve genel lisenin (%48) ise çok istemelerine rağmen namaz kılamama oranlarının diğer lise- lere kıyasla daha yüksek olduğu saptanmıştır. Bu tablodan hareketle, ergenlerin öğrenim gördükleri okul türü ile dinî pratikleri düzenli ve devamlı olarak yerine getirme arasında doğrusal bir ilişkinin olduğu söylenebilir.

Tablo-4.2: Oruç ibadetiyle ilgili tutum ve davranış yönelimi

Okul Türleri	Her yıl ramazan ayında devamlı	Her yıl ramazan ayında ara sıra	Bazı yıllar tutuyorum bazı yıllar tutmuyorum	Oruç tutmaya ihtiyaç hissetmiyorum	Toplam
Anadolu Lisesi	68	23	5	4	100
%	68,00%	23,00%	5,00%	4,00%	
Özel Lise	93	3	3	1	100
%	93,00%	3,00%	3,00%	1,00%	
İmam-Hatip Lisesi	97	3	0	0	100
%	97,00%	3,00%	0,00%	0,00%	
Genel Lise	72	25	1	2	100
%	72,00%	25,00%	1,00%	2,00%	
Toplam	330	54	9	7	400
x ² =52.14007 df =9 p < .001					

Yukarıdaki ilgili tablodan elde edilen verilere göre ise, okul türü değişkeni ile oruç ibadetine ilişkin tutum ve davranış yönelimi arasında anlamlı bir fark görülmüştür. Bu durumda, genel olarak tüm okul türlerinde öğrenim gören ergenlerin oruç ibadetini düzenli ve devamlı olarak her yıl yaptıkları tespit edilmiştir. Frekans farkları göz önüne alındığında ise, İ-H-L (%97) ve özel lisenin (%93) genel lise (%72) ve anadolu lisesine (%68) oranla daha düzenli ve devamlı olarak oruç ibadetini yerine getirdikleri saptanmıştır.

Tablo-4.3: Kur'an-ı Kerim okuma ibadetiyle ilgili tutum ve davranış yönelimi

Okul Türleri	Düzenli olarak her gün okuyorum	Mübarek gün ve gecelerde okuyorum	Arapça bilmediğim için okuyamıyorum	Kur'an okumaya ihtiyaç hissetmiyorum	Toplam
Anadolu Lisesi	3	48	42	7	100
%	3,00%	48,00%	42,00%	7,00%	
Özel Lise	27	57	14	2	100
%	27,00%	57,00%	14,00%	2,00%	
İmam-Hatip Lisesi	57	43	0	0	100
%	57,00%	43,00%	0,00%	0,00%	
Genel Lise	1	47	48	4	100
%	1,00%	47,00%	48,00%	4,00%	
Toplam	88	195	104	13	400
x ² =163.6522 df =9 p < .001					

Yukarıdaki elde edilen verilere göre de, okul türü değişkeni ile Kur'an okuma ibadetine ilişkin tutum ve davranış yönelimi arasında anlamlı bir fark tespit edilmiştir. Elde edilen veriler genel olarak değerlendirildiğinde, diğer ibadetlerde olduğu gibi İ-H-L (%57) ve özel lise (%27)de öğrenim gören ergenlerin Kur'an okuma ibadetini yapma konusunda da yüksek bir orana sahip oldukları gözlenmiştir. Özellikle İ-H-L öğrencilerinin bu orana sahip olmalarında Arapça dili ile ilgili meslekî bir eğitim almış olmaları etkili olabilir. Öte yandan Arapça eğitimi almayan genel lise (%48) ve anadolu lisesindeki (%42) ergenlerin, okumak istemelerine rağmen Arapça bilmedikleri için okuyamama oranlarının da diğer liselere kıyasla oldukça yüksek düzeyde olduğu görülmüştür. Bu derecelendirmede özel lise öğrencilerinin, oldukça yüksek bir oranda Kur'an okumasını bilmeleri ve uygulamaları, genelde bu okul öğrencilerinin dindar ailelerden gelmiş olmaları ve okul

dışında başka kaynaklardan Kur'an okumasını öğrenmiş olmaları ile açıklanabilir.

Tablo-4.4: Tövbe etme ibadetiyle ilgili tutum ve davranış yönelimi

Okul Türleri	Günah olan her davranış için	Duayla birlikte affedilmem için	Ara sıra tövbe ediyorum	Tövbe etmeye ihtiyaç hissetmiyorum	Toplam
Anadolu Lisesi	41	32	23	4	100
%	41.00%	32.00%	23.00%	4.00%	
Özel Lise	38	52	6	4	100
%	38.00%	52.00%	6.00%	4.00%	
İmam-Hatip Lisesi	49	38	13	0	100
%	49.00%	38.00%	13.00%	0.00%	
Genel Lise	51	40	6	3	100
%	51.00%	40.00%	6.00%	3.00%	
Toplam	179	162	48	11	400
$\chi^2 = 27.89457$ $df = 9$ $p < .001$					

Yukarıdaki tespit edilen verilere göre, okul türü değişkeni ile tövbe etme ibadetine ilişkin tutum ve davranış yönelimi arasında anlamlı bir fark saptanmıştır. Dolayısıyla, günah olduğuna inanılan her davranış için tövbe edenlerin oranlarına bakıldığında, en yüksek oranın genel lise (%51) ve İ-H-L (%49) öğrencilerine ait olduğu gözlenmiştir. Bu bağlamda sözü edilen gruba ait olan ergenlerin bilinçlerinde dinî açıdan "günah" kavramının daha canlı olduğunu söylemek mümkündür. Öte yandan dua ile birlikte tövbe edenlerin oranına bakıldığında ise, bu derecelendirmedeki en yüksek oranın da özel liseye (%52) ait olduğu tespit edilmiştir.

Tablo-4.5: Genel olarak düzenli ve devamlı dua ve ibadet etmeyle ilgili tutum ve davranış yönelimlerinin karşılaştırılması

Okul Türleri	Devamlı dua ve ibadet ediyorum	Ara sıra dua ve ibadet ediyorum	Hiç dua ve ibadet etmiyorum	Toplam
Anadolu Lisesi	27	68	5	100
%	27.00%	68.00%	5.00%	
Özel Lise	68	31	1	100
%	68.00%	31.00%	1.00%	
İmam-Hatip Lisesi	58	41	1	100
%	58.00%	41.00%	1.00%	
Genel Lise	31	67	2	100
%	31.00%	67.00%	2.00%	
Toplam	184	207	9	400
$\chi^2 = 51.31884$ $df = 6$ $p < .001$				

Yukarıdaki elde edilen verilere göre ise, okul türü değişkeni ile genel olarak düzenli ve devamlı dua ve ibadet etmeye ilişkin tutum ve davranışlar arasında anlamlı bir fark tespit edilmiştir. Elde edilen veriler genel olarak değerlendirildiğinde, İ-H-L (%58) ve özel lise (%68) öğrencilerinin diğer liselere oranla, genel olarak daha çok düzenli ve devamlı ibadet ettiği, öte yandan anadolu lisesi (%68) ve genel lisenin (%67) ise diğer liselere göre daha fazla, ara sıra dua ve ibadet ettikleri görülmüştür. Yine bu verilerden hareketle alınan dinî eğitim ile düzenli ve devamlı olarak dua ve ibadet etme arasında doğrusal bir ilişkinin olduğunu söylemek mümkündür.

5. "Dinî İnanç Düzeyi" Değişkenine Göre:

Tablo-5.1: Namaz ibadetiyle ilgili tutum ve davranış yönelimi

Dinî İnanç Düzeyi	Her gün beş vakit namazımı kılıyorum	Günlük namazlarımın bazılarını kılıyorum	Cuma ve bayram namazlarımı kılıyorum	Çok istememe rağmen namazlarımı kılamıyorum	Namaz kılmaya ihtiyaç hissetmiyorum	Toplam
İnançlı	86	38	6	13	0	143
%	60.14%	26.57%	4.20%	9.09%	0.00%	
Pratikleri eksik	24	58	46	95	9	232
%	10.34%	25.00%	19.83%	40.95%	3.88%	
Şüpheli	1	1	2	6	7	17
%	5.88%	5.88%	11.76%	35.29%	41.18%	
İlgisiz	3	2	0	0	0	5
%	60.00%	40.00%	0.00%	0.00%	0.00%	
İnançsız	0	0	0	0	3	3
%	0.00%	0.00%	0.00%	0.00%	100.00%	
Toplam	114	99	54	114	19	400
$\chi^2 = 249.9927$ $df = 16$ $p < .001$						

Yukarıdaki elde edilen verilere göre de, dinî inanç düzeyi değişkeni ile namaz ibadetine ilişkin tutum ve davranış yönelimi arasında anlamlı bir fark tespit edilmiştir. Elde edilen veriler genel olarak değerlendirildiğinde, dinî inanç düzeyi açısından inancılı ve pratiklerini yerine getiren ergenlerin (%60,14) her gün beş vakit namazlarını diğer gruplara göre daha fazla kıldığı gözlenmiştir. Öte yandan pratikleri eksik olan ergenlerle ilgili ilginç bir tespit olarak bu ergenlerin (%40,95) çok istemelerine rağmen namazlarını kılamadıkları saptanmıştır. Buna sebep olarak, yine dönemin karakteristik özelliklerinden cinsellik, bağımsızlık ve benlik güdülere ile dinî görev ve kurallar arasında yaşadıkları psikolojik çatışma durumu gösterilebilir.

Tablo-5.2: Oruç ibadetiyle ilgili tutum ve davranış yönelimi

Dinî İnanç Düzeyi	Her yıl ramazan ayında devamlı	Her yıl ramazan ayında ara sıra	Bazı yıllar tutuyorum bazı yıllar tutmuyorum	Oruç tutmaya ihtiyaç hissetmiyorum	Toplam
İnançlı	138	5	0	0	143
%	96.50%	3.50%	0.00%	0.00%	
İnançlı/pratikleri	182	44	5	1	232
%	78.45%	18.97%	2.16%	.43%	
Şüpheli	5	5	4	3	17
%	29.41%	29.41%	23.53%	17.65%	
İlgisiz	5	0	0	0	5
%	100.00%	0.00%	0.00%	0.00%	
İnançsız	0	0	0	3	3
%	0.00%	0.00%	0.00%	100.00%	
Toplam	330	54	9	7	400
$\chi^2 = 264.8769$ $df = 12$ $p < .001$					

Yukarıdaki tespit edilen verilere göre, dinî inanç düzeyi değişkeni ile oruç ibadetine ilişkin tutum ve davranış yönelimi arasında anlamlı bir fark saptanmıştır. Dolayısıyla oruç ibadetiyle ilgili bulgulara bakıldığında dinî inanç düzeyi açısından pratikleri eksik olan ergenlerin (%78,45), tam olanlara (%96,50) göre daha az oruç tuttıkları gözlenmiştir. Öte yandan pratikleri eksik olanların (%18,97) ve dinî inançlar konusunda şüphesi olanların (%29,41) diğer gruplara göre her yıl ara sıra oruç tutma oranlarının daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Tablo-5.3: Kur'an-ı Kerim okuma ibadetiyle ilgili tutum ve davranış yönelimi

Dini İnanç Düzeyi	Düzenli olarak her gün okuyorum	Mübarek gün ve gecelerde okuyorum	Arapça bilmediğim için okuyamıyorum	Kur'an okumaya ihtiyaç hissetmiyorum	Toplam
İnançlı	55	74	14	0	143
%	38.46%	51.75%	9.79%	0.00%	
İnançlı/pratikleri eksik	31	113	82	6	232
%	13.36%	48.71%	35.34%	2.59%	
Şüpheli	1	5	7	4	17
%	5.88%	29.41%	41.18%	23.53%	
İlgisiz	1	3	1	0	5
%	20.00%	60.00%	20.00%	0.00%	
İnançsız	0	0	0	3	3
%	0.00%	0.00%	0.00%	100.00%	
Toplam	88	195	104	13	400
$\chi^2=168.9594$ $df=12$ $p<.001$					

Yukarıdaki saptanan verilere göre ise, dinî inanç düzeyi değişkeni ile Kur'an okuma ibadetine ilişkin tutum ve davranış yönelimi arasında anlamlı bir fark gözlenmiştir. Sonuç olarak, dinî inanç düzeyi açısından karşılaştırıldığında inançlı ve pratikleri tam olan ergenlerin (%38,46), her gün az da olsa diğer gruplara göre daha fazla Kur'an okudukları saptanmıştır. Öte yandan pratikleri tam (%51,75) ve eksik olan ergenlerin (%48,71) ise daha çok mübarek gün ve gecelerde Kur'an okudukları gözlenmiştir.

Tablo-5.4: Tövbe etme ibadetiyle ilgili tutum ve davranış yönelimi

Dini İnanç Düzeyi	Günah olan her davranış için	Duayla birlikte affedilmem için	Ara sıra tövbe ediyorum	Tövbe etmeye ihtiyaç hissetmiyorum	Toplam
İnançlı	65	65	13	0	143
%	45.45%	45.45%	9.09%	0.00%	
İnançlı/pratikleri eksik	106	92	30	4	232
%	45.69%	39.66%	12.93%	1.72%	
Şüpheli	5	3	5	4	17
%	29.41%	17.65%	29.41%	23.53%	
İlgisiz	3	2	0	0	5
%	60.00%	40.00%	0.00%	0.00%	
İnançsız	0	0	0	3	3
%	0.00%	0.00%	0.00%	100.00%	
Toplam	179	162	48	11	400
$\chi^2=148.1272$ $df=12$ $p<.001$					

Yukarıdaki gözlenen verilere göre de, dinî inanç düzeyi değişkeni ile tövbe etme ibadetine ilişkin tutum ve davranış yönelimi arasında anlamlı bir fark bulunmuştur. Buna göre, günah olan her davranışın sonunda tövbe eden grupların başında pratikleri eksik olan ergenlerin (%45,69) geldiği, inançlı ve pratikleri tam olan ergenlerin (%45,45) ise az bir farkla bu grubu takip ettikleri saptanmıştır. Bunun yanı sıra tüm dinî inanç düzeylerinde tövbe etmeye ihtiyaç duymayan grupların oldukça az olduğu gözlenmiştir.

Tablo-5.5: İbadetlerin düzenli ve devamlı olarak yapılmaması durumunda duyulan dinî suçluluk ve günahkarlık duygusu

Dinî İnanç Düzeyi	Evet, hissediyorum	Ara sıra hissediyorum	Hayır, hissetmiyorum	Toplam
İnançlı	130	13	0	143
%	90.91%	9.09%	0.00%	
İnançlı/pratikleri eksik	148	73	11	232
%	63.79%	31.47%	4.74%	
Şüpheli	4	10	3	17
%	23.53%	58.82%	17.65%	
İlgisiz	5	0	0	5
%	100.00%	0.00%	0.00%	
İnançsız	0	0	3	3
%	0.00%	0.00%	100.00%	
Toplam	287	96	17	400
$\chi^2 = 125.0393$ $df = 8$ $p < .001$				

Yukarıdaki elde edilen verilere göre, dinî inanç düzeyi değişkeni ile ibadetlerin düzenli ve devamlı olarak yapılmaması durumunda duyulan dinî suçluluk ve günahkarlık duygusu arasında anlamlı bir fark tespit edilmiştir. Elde edilen veriler genel olarak değerlendirildiğinde ibadetlerini düzenli ve devamlı olarak yapamadıkları için dinî suçluluk ve günahkarlık duygusu hisseden ergenlerin başında dinî pratiklerini tam olarak yapmaya çalışan ergenlerin oluşturduğu grubun (%90,91) geldiği ve bu grubu, dinî pratikleri eksik olan ergenlerin (%63,79) izlediği saptanmıştır. Elde edilen bu veri, genel anlamda ergenlerde her ne kadar dinî pratikler eksik olsa da, ibadet yapma ve yapamadıkları ibadetler için eksiklik duyma bilinçlerinin yüksek olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Tablo-5.6: Genel olarak düzenli ve devamlı dua ve ibadet etmeyle ilgili tutum ve davranış yönelimlerinin karşılaştırılması

Dinî İnanç Düzeyi	Devamlı dua ve ibadet ediyorum	Ara sıra dua ve ibadet ediyorum	Hiç dua ve ibadet etmiyorum	Toplam
İnançlı	113	29	1	143
%	79.02%	20.28%	.70%	
İnançlı/pratikleri	68	163	1	232
%	29.31%	70.26%	.43%	
Şüpheli	0	13	4	17
%	0.00%	76.47%	23.53%	
İlgisiz	3	2	0	5
%	60.00%	40.00%	0.00%	
İnançsız	0	0	3	3
%	0.00%	0.00%	100.00%	
Toplam	184	207	9	400
$\chi^2 = 270.4420$ $df = 8$ $p < .001$				

Yukarıdaki saptanan verilere göre ise, dinî inanç düzeyi değişkeni ile genel olarak düzenli ve devamlı dua ve ibadet etmeye ilişkin tutum ve davranış yönelimlerinin karşılaştırılması arasında anlamlı bir fark gözlenmiştir. Sonuç itibarıyla, dinî pratikleri eksik olan ergenler (%70,26) ile dinî konularda şüpheleri olan ergenlerin (%76,47) doğal olarak ara sıra dua ve ibadet ettikleri, inançlı ve ibadetlerini tam olarak yerine getirmeye çalışan ergenlerin (%79,02) de düzenli ve devamlı olarak dua ve ibadet ettikleri saptanmıştır.

Yorum ve Tartışma

Araştırmanın bu son bölümünde, konuyla ilgili açıklayıcı bilgiler ışığında araştırma

hipotezlerinin kabul veya reddedilme durumları ortaya konmaya çalışılmış ve elde edilen tablo, muhtemel sebepler doğrultusunda yorumlanmaya çalışılmıştır.²⁶

Araştırmada, öncelikle “dua ve ibadet etme davranışları ile ergenlik döneminin temel gelişim özellikleri arasında anlamlı bir fark vardır; ergenlik döneminde dua etme davranışı çok yaygın iken ibadete yönelik ilgi ve uygulama daha düşük düzeylerde yer almaktadır” şeklinde kurulan temel hipotezin doğrulanma düzeyine ilişkin olarak elde edilen sonuçlara göre; ergenlerin her iki cinsiyet düzeyinde dua etme ile ibadet yapma oranları karşılaştırıldığında, cinsiyet farkı olmaksızın erkek (%46,50) ve kız (%58) ergenlerin daha ziyade, “çok dua, az ibadet” yaptıkları gözlenmiştir (bkz. Tablo-1.3). Bu veriden hareketle, ergenlik döneminde dinî pratiklerin düzenli ve devamlı bir seyir izlemediğini söylemek mümkündür. Özetle, ergenlik döneminde devamlı ve düzenli olarak yapılan ibadetlerde bir düşüş olduğu sonucundan hareketle ergenlerin, namaz ve oruç gibi ibadete nazaran zaman ve mekan sorunu olmadığı için duaya yönelik dinî tutum ve davranışlarının daha istikrarlı olduğu söylenebilir. Yukarıdaki ifade edilen hipotezi test etmek için sorulan sorulara ilişkin ergenlerin verdikleri cevaplar incelendiğinde bu hipotezin tam olarak desteklendiği tespit edilmiştir.

Öte yandan yine temel hipotezin açılımı mahiyetinde değerlendirebilecek konuyla ilgili hazırlanan alt hipotezlerden ilki ise “cinsiyet faktörü ile dua ve ibadetin düzenli ve devamlı olarak yerine getirilmesi arasında anlamlı bir fark vardır; kız ergenler tarafından yapılan dua ve ibadet, erkeklere göre daha düzenli ve devamlıdır” şeklinde kurulmuştur. Bu çalışmadan konuyla ilgili elde edilen verilerde; ergenlerin genel olarak düzenli ve devamlı dua ve ibadet etmeleriyle ilgili dinî tutum ve davranış yönelimleri cinsiyet düzeyinde karşılaştırıldığında, kız ergenlerin (%53,50) erkek ergenlere (%38,50) göre daha fazla düzenli ve devamlı dua ve ibadet ettikleri, buna karşın erkeklerin (%60,50) ise kızlara (%43) göre daha ziyade, ara sıra dua ve ibadet ettikleri saptanmıştır (bkz. Tablo-1.4). Öte yandan cinsiyet açısından ibadetleri yapma düzeylerine bakıldığında ise, öncelikle ergenlerin namaz ibadetiyle ilgili dinî tutum ve davranışlarıyla ilgili olarak, her gün beş vakit namazlarını kılan kız ergenlerin oranı (%33,50)nın erkek ergenlerin oranı (%23,50)ndan daha fazla olduğu tespit edilmiştir (bkz. Tablo-1.1).

Dua ve ibadetlerin düzenli ve devamlı olarak yapılmasında cinsiyet faktörünün önemli olduğu, konuyla ilgili yapılan diğer araştırma sonuçlarında da ortaya konmuştur. Örneğin, Ellison ve Taylor (1996), yaptıkları saha araştırmasında; kadınların erkeklerden üç kat daha fazla dua ettiklerini tespit etmişlerdir.²⁷ Yukarıdaki ifade edilen hipotezi test etmek için sorulan sorulara ilişkin ergenlerin verdikleri cevaplar incelendiğinde, bu hipotezin genel anlamda yüksek bir düzeyde doğrulandığı tespit edilmiştir. Ancak dua ve ibadetin düzenli ve devamlı olarak yerine getirilmesi konusunda cinsiyet faktörünün etkisiyle ilgili sebep bağlamında daha detaylı araştırmalar yapılmalıdır.

“Cinsiyet faktörü ile oruç ibadetinin düzenli ve devamlı olarak yerine getirilmesi

26 Bu bölümdeki hipotezlerin test edilmesine ilişkin tablolarla ilgili yapılan atıflar için ayrıca bk. “g.d. Değişkenler Arası İlişkilerle İlgili Bulgular”

27 Michael Argyle, *Psychology and Religion: An Introduction*, Routledge, London ve New York 2000, ss. 123-124

arasında anlamlı bir fark vardır; her iki cinsiyet içinde de ibadetler düzeyinde oruç ibadetini yerine getiren ergenlerin oranı, diğer ibadetleri yerine getirenlerin oranından daha fazladır” şeklindeki hipotezle ilgili yapılan değerlendirmelere göre ergenlerin, düzenli ve devamlı olarak daha çok yaptıkları ibadet türüne bakıldığında, oruç ibadetini yerine getiren ergenlerin oranının (erkekler %52, kızlar %35,5) namaz kılma, Kur’an okuma ve tövbe etme gibi diğer ibadet türlerine göre daha fazla olduğu saptanmıştır (bkz. Tablo-1.2). Bu araştırma sonuçlarını destekleyen konuyla ilgili başka ampirik araştırma sonuçları da vardır.²⁸ Yukarıdaki söz konusu hipotezi test etmeye ilişkin sorulan sorulara verilen cevaplar incelendiğinde, bu hipotezin tam olarak doğrulandığı görülmüştür.

Şekil ve muhteva itibarıyla farklı olsa da, hemen bütün dinlerde var olan oruç ibadeti, bireysel yanı ağır basmakla birlikte, sosyal yönleri bakımından birey ve toplum hayatını da etkileyen önemli bir ibadettir. Bu bağlamda oruç, bireyin alışkanlıkları, fizyolojik ve psikolojik ihtiyaçları üzerinde etki yaparak duygu, düşünce ve davranışlarını kontrol etmesini sağlar. Öte yandan bireyin, açlık, susuzluk ve cinsel arzu gibi fizyolojik dürtülerini kontrol altına alarak irâde ve oto-kontrol gücünü artırır. Bu anlamda özellikle oruç tutmakla bireydeki merhamet, sabır, yardımlaşma ve dayanışma duyguları da artar. Aynı zamanda etki bakımından sosyal psikolojik bir boyutu da olan oruç ibadetinin etkileri, yine bireyden hareketle şöyle açıklanabilir: Aynı varlığa inanan oruçlu birey, aç ve susuz kalmak gibi aynı yaşantıları paylaşarak hem inandıkları varlık, hem yaptıkları iş, hem de çektikleri sıkıntılar gereği, bireysel farklılıklar içerse de birlik ve beraberlik içinde kaynaşma duygularını artırarak kişiler arası bir çekicilik ve örnek birlik tesis eder. Dolayısıyla bu ve benzer durumlar dikkate alınarak, birlikte paylaşma esas gereği oruç ibadetiyle fert planından sosyal plana geçen ortak tutum ve davranışlarının oluşumu söz konusudur. Öte yandan bu ortak tutum ve davranışlar, kişiler arası ilişkilerde bir kardeşlik ve dostluk duygusu meydana getirdiği gibi ortak bir kişilik ve kimlik kazandırma açısından da önem arz eder.²⁹

Bunun yanı sıra “yaş faktörü ile ibadetlerin düzenli ve devamlı olarak yerine getirilmesi arasında anlamlı bir fark vardır; ergenlik dönemi, genel anlamda dinî şüphe ve çatışmalar dönemi olması sebebiyle dinî tutum ve davranışlar tam olarak netleşmediği

28 Hayati Hökekleli, *Ergenlik Çağı Gençlerinin Dinî Gelişimi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Bursa 1983, ss. 85; Öztürk, Nermin, *Kız Öğrencilerin Dinî Tutumları: 14-18 Yaş*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1994, ss. 244-251; Fatma Duman, *Genç Kızlarda Dinî Uyum Sorunları*, (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Bursa 1995, ss. 95; Aslan, Zeynüddin, *Üniversite Öğrencilerinin Dua Konusundaki Tutumları*, (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Bursa 1987, s. 38; Münir Koştas, *Üniversite Öğrencilerinde Dine Bakış*, TDV Yay., Ankara 1995, s. 110; Adem Şahin, “Yetiştirme Yurdu Gençlerinde Dinî Hayat”, *Mehir Aile Dergisi*, Konya 2001, sayı: 1, ss. 62-66, 68.

29 Veysel Uysal, *Din Psikolojisi Açısından Dinî Tutum, Davranış ve Şahsiyet Özellikleri*, İFAV Yay., İstanbul 1996, ss. 127-131; A. Murat Daryal, *Dinî Hayatın Psiko-Sosyal Temelleri*, İFAV Yay., İstanbul 1994, ss. 119-126; Veysel Uysal, *Psiko-Sosyal Açısından Oruç*, TDV Yay., Ankara 1994, ss. 205-206.

için bu dönemde yapılan ibadetler düzenli ve devamlı değildir," şeklindeki hipoteze bakıldığında ise, ankete katılanların namaz kılma sıklık düzeyine göre dağılımlarında ara sıra %26,25 (105) ve az namaz kılanların oranı %58 (232)nin düzenli olarak namaz kılanların oranı %15,75 (63)ndan daha fazla olduğu görülmüştür. Dolayısıyla, ankete katılan ergenlerde namaz kılma sıklık düzeyiyle ilgili en yüksek orana, "az" seviyede namaz kılanların sahip olduğu gözlenmiştir (bkz. Tablo-2; Grafik-7). Öte yandan Kur'an okuma ve tövbe etme sıklık düzeylerine bakıldığında ise yine örneklem grubunun çoğunluğunun (Kur'an okuma: %66,25; Tövbe etme: %42,75) az Kur'an okuyup tövbe ettiği saptanmıştır (bkz. Tablo-2; Grafik-9 ve 10).³⁰ Elde edilen veriler genel olarak değerlendirildiğinde, ergenlerin Kur'an okuma ve tövbe etme düzeylerinin düşük olduğu saptanmıştır. Son olarak yukarıda adı geçen ibadetlerden Kur'an okuma ibadetine bakıldığında ise, özellikle ergenlik döneminin ortalarında sadece mübarek gün ve gecelerde Kur'an okuyan ergenlerin oranlarının (15-16 yaş grubu %56,03; 17-18 yaş grubu %45,75) düzenli ve devamlı olarak okuyanlara göre daha fazla olduğu gözlenmiştir (bkz. Tablo-2.1). Özetle, yukarıdaki ifade edilen hipotezi test etmek için sorulan sorulara ilişkin ergenlerin verdikleri cevaplar incelendiğinde bu hipotezin tam olarak desteklenmediği tespit edilmiştir.

Ergenlik, genel olarak 14-18 yaşları arası her yönden geçici bir "bunalım" dönemi olarak tanımlanabilir. Ergenin gelişiminde imanla ilgili şüphe, kararsızlık ve çatışmalar en çok bu dönemde ortaya çıkar. Ergende dinî bir bunalıma yol açan faktörler, onun fizyolojik ve psikolojik gelişimiyle doğrudan ilgilidir. Ergenliğin başlangıcında benliğin ve bilincin uyanması ve bilişsel gelişiminin doruğa ulaşması, bunalımı hazırlayan şartların başlangıcını oluşturur.³¹ Bu bağlamda ergenlik dönemi, her zaman az yada çok isyan halinde en üst seviyede bağımsızlığı pekiştirme dönemi olarak algılandığından, kutsal varlığa karşı borç duygusunun şekilsel formları olan ibadetlere katılımı da yetişkinlik dönemine göre genel anlamda bir düşme söz konusudur.³²

Öte yandan "sosyo-ekonomik düzey ile dua ve ibadetin düzenli ve devamlı olarak yerine getirilmesi arasında anlamlı bir fark vardır; sosyo-ekonomik düzeyi düşük olan ergenler tarafından yapılan dua ve ibadet, yüksek olanlara göre daha düzenli ve devamlıdır" şeklinde kurulan hipoteze ilişkin ergenlerin, düzenli ve devamlı dua ve ibadet etmeyle ilgili durumlarına bakıldığında, sosyo-ekonomik düzey açısından orta (%42,86) ve ortanın üstü (%61,54) gruplara ait ergenlerin, ortanın altına (%28,57) göre daha fazla düzenli ve devamlı dua ve ibadet ettikleri tespit edilmiştir (bkz. Tablo-3.1). Yukarıdaki zikredilen hipotezi test etmeye yönelik sorulan soruya ilişkin örneklem grubunun verdiği cevaplar incelendiğinde, bu hipotezin desteklenmediği saptanmıştır. Bu bağlamda söz konusu hipotez, alınan örneklemde sosyo-ekonomik düzeyi yüksek olan grubu oluşturan özel okul öğrencilerinin dinî inanç düzeylerinin de yüksek olmaları sebebiyle

30 Yaş faktörüyle ilgili hipoteze ilişkin buraya kadar yapılan değerlendirmelerle ilgili grafikler için bk. "f.b. Örneklem Grubuna İlişkin İstatistiksel Bilgiler" bölümü

31 Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, TDV Yay., Ankara 1993, ss. 270-271

32 Konuyla ilgili yetişkin örnekleme üzerine yapılan araştırma verileri için ayrıca krş. M. Emin Köktaş, *Türkiye'de Dinî Hayat*, İşaret Yay., İstanbul 1993, ss. 107-128

desteklenmemiş olabilir. Öte yandan sosyo-ekonomik düzeyi düşük olan bireylerin, yüksek olanlara göre sosyal mahrumiyet çerçevesinde, dinî inanç ve ibadetlere daha fazla düşkün olması beklenir.³³ Bu konunun netleşmesi için daha çok alan araştırmasına ihtiyaç vardır.

Araştırmanın “okul türü değişkeni ile dua ve ibadetin düzenli ve devamlı olarak yerine getirilmesi arasında anlamlı bir fark vardır; ortaöğrenim düzeyinde meslekî din eğitimi alan ergenler tarafından yapılan dua ve ibadet, söz konusu eğitimi almayanlara göre daha düzenli ve devamlıdır” şeklindeki bir diğer hipotezine ilişkin yapılan değerlendirmeye göre ergenlerin, düzenli ve devamlı dua ve ibadet etmeye ilişkin tutum ve davranışlarına bakıldığında, okul türleri açısından İ-H-L (%58) ve özel lisenin (%68), diğer liselere göre genelde daha çok düzenli ve devamlı ibadet ettiği, öte yandan anadolu lisesi (%68) ve genel lisenin (%67) ise daha ziyade, ara sıra dua ve ibadet ettiği görülmüştür (bkz. Tablo-4.5). İbadetler bazında namaz ibadetine bakıldığında, her gün beş vakit namaz kılanlarda İ-H-L (%43) ve özel lisenin (%57) oranlarının diğer liselere göre daha fazla olduğu; öte yandan çok istemelerine rağmen namazlarını kılamayanların ise anadolu lisesi (%41) ve genel lise (%48)’de daha fazla olduğu gözlenmiştir (bkz. Tablo-4.1). Oruç ibadetine ise, İ-H-L (%87) ve özel lisenin (%93) düzenli ve devamlı olarak oruç ibadetini daha fazla yerine getirdiği, buna mukabil ara sıra oruç tutanlar grubunda ise, söz konusu liselerin oldukça düşük oranlara (İ-H-L %3 ve özel lise %3) sahip oldukları tespit edilmiştir (bkz. Tablo-4.2). Öte yandan Kur’an okuyanlara bakıldığında, yine İ-H-L (%57) ve özel lisenin (%27) diğer liselere oranla daha yüksek düzeyde Kur’an okudukları, buna karşın genel lise (%48) ve anadolu lisesinin (%42) ise okumak istemelerine rağmen Arapça bilmedikleri için okuyamayan gruplar içerisinde en yüksek orana sahip oldukları gözlenmiştir (bkz. Tablo-4.3). Son olarak tövbe etme ibadetine ise, en yüksek oranın genel lise (%51) ve İ-H-L (%49)’ye ait olduğu gözlenmiştir (bkz. Tablo-4.4).³⁴ Elde edilen bu veriler doğrultusunda, ergenlerin dinî inanç ve tutumlarının netleşmesinde aldıkları dinî eğitimin rolünün oldukça önemli olduğu söylenebilir.³⁵ Konuyla ilgili yapılan diğer alan araştırmalarında da meslekî din eğitimi alan ergenlerin, almayanlara göre ibadetlerinde daha düzenli ve devamlı oldukları saptanmıştır.³⁶ Ancak bu araştırmadan elde edilen verilerde dikkati çeken önemli bir konu da, dua ve ibadetin

33 Konunun “sosyal mahrumiyet” çerçevesinde değerlendirilmesi için ayrıca bk. Hökelekli, *Din Psikolojisi*, ss. 92-102

34 Ayrıca krş. Akif Hayta, *Psiko-Sosyal Uyum ve Dinî Pratikler*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 1993, s. 150; Ö. Faruk Söylev, *Ergenlik Çağı Gençlerini Dine Yaklaştıran ve Dinden Uzaklaştıran Sosyal Sebepler*, (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Bursa 1995, ss. 48-49,73; Mehmet Yıldırım, *Din Eğitiminin Gençlerin Heyecan Gelişimi ve Sosyal Çevre İle Olan İlişkilerine Etkisi*, (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Bursa 1986, ss. 33-34

35 Hayati Hökelekli, “Ergenlik Çağı Davranışlarına Din Eğitiminin Etkisi”, *UÜİFD*, Bursa 1986, sayı: 1, c.1, s. 50

36 Söylev, *Ergenleri Dine Yaklaştıran ve Dinden Uzaklaştıran Sosyal Sebepler*, ss. 48-49,73; Hayta, *Psiko-Sosyal Uyum ve Dinî Pratikler*, s. 150; ayrıca krş. M. Doğan Karacoşkun, “İmam-Hatip Lisesi Öğrencilerinin Dinî Tutum ve Davranışları”, *İÜDİFD*, Malatya 1995, sayı: 1, ss. 201-209.

düzenliliği ve devamlılığı noktasında özel lise öğrencilerinin zaman zaman İ-H-L öğrencilerine yakın hatta namaz ibadetinde olduğu gibi bazen daha fazla bir orana sahip olması durumudur. Söz konusu bu durum, araştırmanın evren ve örneklem bölümünde de ifade edildiği gibi örneklem grubuna alınan özel lisenin dinî hassasiyetleri gözetilen bir lise oluşu, dolayısıyla öğrencilerinin de dindar ailelerin çocukları olmaları ile açıklanabilir. Yukarıdaki ifade edilen hipotezi test etmek için sorulan sorulara ilişkin ergenlerin verdikleri cevaplar incelendiğinde, bu hipotezin önemli ölçüde doğrulandığı tespit edilmiştir.

“Dinî inanç düzeyi ile dua ve ibadetin düzenli ve devamlı olarak yerine getirilmesi arasında anlamlı bir fark vardır; dinî inanç düzeyi yüksek olan ergenler tarafından yapılan dua ve ibadet, düşük olanlara göre daha düzenli ve devamlıdır” şeklinde kurulan bir diğer hipotezle ilgili olarak da elde edilen verilere göre; ergenlerin, düzenli ve devamlı dua ve ibadet etme durumuna bakıldığında, dinî inanç düzeyi açısından, inançlı ve ibadetlerini tam olarak yerine getirmeye çalışan ergenlerin (%79,02), genelde düzenli ve devamlı dua ve ibadet ettikleri, dinî pratikleri eksik olan ergenler (%70,26) ile dinî konularda şüpheleri olan ergenlerin (%76,47) de doğal olarak daha ziyade, ara sıra dua ve ibadet ettikleri tespit edilmiştir (bkz. Tablo-5.6). Bunun yanı sıra özelde ibadetlere bakıldığında ise, dinî inanç düzeyi açısından inançlı ve dinî pratiklerini yerine getiren ergenlerin (%60,14), diğer gruplara göre her gün beş vakit namazlarını daha fazla kıldıkları, pratikleri eksik olan ergenlerin (%40,95) ise, çok istemelerine rağmen namazlarını kılamadıkları saptanmıştır (bkz. Tablo-5.1). Öte yandan oruç ibadetiyle ilgili profile bakıldığında da, dinî inanç düzeyi açısından pratikleri eksik olan ergenlerin (%78,45) tam olanlara (%96,50) göre daha az oruç tuttıkları, pratikleri eksik olanların (%18,97) ve dinî inanç konusunda şüpheli olanların (%29,41) ise diğer gruplara göre her yıl ara sıra oruç tutma oranlarının daha yüksek olduğu tespit edilmiştir (bkz. Tablo-5.2). Kur’an okuma ibadetiyle ilgili olarak da, inançlı ve pratikleri tam olan ergenlerin (%38,46), her gün az da olsa diğer gruplara göre daha fazla Kur’an okudukları, dinî pratikleri tam (%51,75) ve eksik olan ergenlerin (%48,71) ise daha ziyade, mübarek gün ve gecelerde Kur’an okudukları gözlenmiştir (bkz. Tablo-5.3). Son olarak tövbe etmeyle ilgili de, günah olan her davranışın sonunda tövbe eden grupların başında pratikleri eksik olan ergenlerin (%45,69) geldiği, inançlı ve pratikleri tam olan ergenlerin (%45,45) ise az bir farkla bu grubu takip ettikleri saptanmıştır (bkz. Tablo-5.4). Yukarıdaki söz konusu hipotezi test etmeye ilişkin sorulan sorulara verilen cevaplar incelendiğinde, bu hipotezin de önemli ölçüde desteklendiği görülmüştür. Zaten bireyin dinî pratiklerini yerine getirmesinin onun sahip olduğu dinî inanç düzeyiyle yakından ilgili olduğu bilinen bir gerçektir. Hangi gelişim döneminde olursa olsun iç güdümlü dindarların, dış güdümlü dindarlara oranla dinî inanç düzeyleri daha yüksek olduğu için dinî davranışlara yönelik motivasyonları da daha yüksektir.³⁷

Konuyla ilgili son olarak “dinî inanç düzeyi ile ibadetin düzenli ve devamlı olarak yerine getirilmemesi sonucu oluşan dinî suçluluk ve günahkarlık duygusunun hissedilmesi arasında anlamlı bir fark vardır; dinî inanç düzeyi yüksek olan ergenler tarafın-

37 Hökekleli, *Din Psikolojisi*, ss. 76-78

dan yapılan ibadetlerin düzenli ve devamlı olmaması durumunda dinî suçluluk ve günahkarlık duygusunun hissedilme düzeyi, düşük olanlara göre daha fazladır" şeklinde kurulan hipotezin doğrulanma düzeyine bakıldığında ise, ibadetlerini düzenli ve devamlı olarak yapamadıkları için dinî suçluluk ve günahkarlık duygusu hissedenlerin başında, dinî inanç düzeyi açısından dinî pratiklerini tam olarak yapmaya çalışan ergenlerin (%90,91) geldiği ve bu grubu, dinî pratikleri eksik olan ergenlerin (%63,79) izlediği saptanmıştır. Ayrıca dinî inançları konusunda şüpheleri olan ergenlerin (%58,82) ise, daha ziyade ara sıra suçluluk ve günahkarlık duygusu hissettikleri tespit edilmiştir (bkz. Tablo-5.5). Elde edilen bu veriler, ergenlerde genel anlamda her ne kadar dinî pratikler eksik olsa da ibadet yapma ve yapamadıkları ibadetler için eksiklik duyma bilinçlerinin yüksek olduğu şeklinde yorumlanabilir. Konuyla ilgili yapılan başka araştırma sonuçları da ulaşılan bu verileri desteklemektedir.³⁸ Yukarıdaki zikredilen hipotezi test etmeye yönelik sorulan sorulara ilişkin örneklem grubunun verdiği cevaplar incelendiğinde, bu hipotezin tam olarak doğrulandığı saptanmıştır.

Psikolojik bir gerçeklik olan suçluluk duygusu, bireylerin tecrübe ettiği evrensel bir olgudur. Bu sebeple o, dinden önce gelir ve onu güdüleyebilir. Fakat din, buna "günah" boyutunu ilave eder. Ergenlik psikolojisi ile ilgili yapılan bir araştırmada, suçluluk duygusu tecrübesini yaşayan ergenlerde Allah'a başvurma olgusunun, ergenin kendi benine ve topluma başvurmasından net olarak daha az sıklıkta görüldüğü saptanmıştır. Bu bağlamda suçluluk duygusu içinde bulunan gençlerin ancak bir bölümü, bunun sıkıntısını teselli ve telafi etmek için dinî inanç ve değerlere yönelmektedir.³⁹ Öte yandan ergenler üzerinde yapılan başka bir ampirik çalışmada, dindar ergenlerin daha güçlü suçluluk duygusu taşıdıkları tespit edilmiştir.⁴⁰ Dolayısıyla ergenlerdeki bu suçluluk duygusu, dinî pratiklerin yerine getirilmesini sağlayan otoriteye/kutsal varlığa karşı vazife ve borç duygusunu güdüleyebilir.⁴¹

Sonuç olarak, ergenlik döneminde dua ve ibadete ilişkin tutum ve davranışlar üzerine yapılan bu saha araştırmasında elde edilen veriler genel olarak değerlendirildiğinde, "dua ve ibadet etme davranışları ile ergenlik döneminin temel gelişim özellikleri arasında anlamlı bir fark vardır; ergenlik döneminde dua etme davranışı çok yaygın iken ibadetlere yönelik ilgi ve uygulama daha düşük düzeylerde yer almaktadır" şeklindeki temel hipotezi ile yukarıda açıklanmaya çalışılan alt hipotezlerin çoğunun oldukça yüksek bir düzeyde doğrulandığı görülmüştür. Konuyla ilgili tablonun daha da netleşmesi için aynı evren ve örneklem grubu üzerinde; elde edilen sonuçları karşılaştırabilmek için de farklı evren ve örneklem grupları üzerinde araştırmalar yapılmalıdır. Kaldı ki, elde edilen sonuçların geliştirilip konuyla ilgili daha genel ifadeler kullanabilmek için alan araştırmalarının tekrarlanması bir zorunluluktur.

Bu çerçevede ergenlerin dinî pratiklere yönelik tutum ve davranışlarının daha

38 Hökelekli, *Ergenlikte Dinî Gelişim*, s. 70,72-73; Michael Argyle ve Benjamin-B. Hallahmi, "Yaş ve Din", çev.: Abdurrahman Kurt, *UÜİFD.*, Bursa 1992, c. 4, sayı: 4, ss. 321-322.

39 Hökelekli, a.g.t., ss. 103-105

40 Hökelekli, *Ergenlik Çağı Davranışlarına Din Eğitiminin Etkisi*, ss. 43-44.

41 Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s. 107.

yüksek bir düzeye ulaşabilmesi için anne-baba ve eğitimcilerde şu önerilerde bulunulabilir:

- Ergenlere genel anlamda dine, özel anlamda ise dinî pratiklere yönelik tutum ve davranış kazandırmak adına kesinlikle baskı uygulanmamalı, özdeşim kurma sürecinin hâlâ devam ettiği bu dönemde onlara istenilen davranışlarla model olunmalıdır.
- Bu dönemde kazandırılacak alışkanlıklarda eğitimin yeri önemli olduğu için, ergenlerin dinî yönelimlerini artırmak için de din eğitimine gereken önem ve özen verilmelidir.
- Eğitim gören ergenlerin aileleri, onların dinî tutum ve davranışlarını geliştirme adına eğitim aldıkları okulla iş birliği içerisinde olmalıdırlar.

Özet

Bu makalede, ergenlik döneminde dua ve ibadete yönelik dinî tutum ve davranışları tespit etmek amacıyla yapılmış bir saha araştırmasının, çeşitli değişkenler ile söz konusu tutum ve davranışlar ekseninde değerlendirilen sonuçları verilmiştir. Bu sonuçları elde etmek için araştırmada, Bursa'da ortaöğrenim gören ergenlerin seçildiği evreni temsilen, Bursa il sınırları içerisinde dört farklı türden orta öğretim kurumunda öğrenim gören 450 ergen üzerinde tesadüfi örneklem yoluyla anket uygulanmıştır. Uygulanan anket aracılığıyla örneklem grubundan alınan ham verilerin işlenmesiyle, cinsiyet, yaş, sosyo-ekonomik düzey, okul türü ve dinî inanç düzeyi gibi nicel karakterdeki bağımsız değişkenlere, parametrik olmayan istatistiksel analiz tekniklerinden ki-kare tekniği uygulanarak, beklenen değerlerle gözlenen değerler arasındaki anlamlılık farkı sınanmıştır. Yapılan istatistiksel analizler sonucunda; "dua ve ibadet etme davranışları ile ergenlik döneminin temel gelişim özellikleri arasında anlamlı bir fark vardır; ergenlik döneminde dua etme davranışı çok yaygın iken ibadete yönelik ilgi ve uygulama daha düşük düzeylerde yer almaktadır," tezine ilişkin hazırlanan temel ve alt hipotezlerin birçoğunun oldukça yüksek düzeylerde [$p < .05 ; .01 ; .001$] desteklendiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler : Ergenlik Dönemi, Dua, İbadet, Tutum, Davranış

Bibliyografya

- Akdeniz, Sabri; *Eğitim Sosyolojisi*, İFAV Yay., 2.bs, İstanbul 1990.
- Argyle, Michael; *Psychology and Religion: An Introduction*, Routledge, London ve New York 2000.
- Argyle, Michael ve Hallahmi, Benjamin-B.; "Yaş ve Din", çev.: Abdurrahman Kurt, *U.Ü.İ.F.D.*, Bursa 1992, c. 4, sayı: 4, ss. 319-331.
- Arslantürk, Zeki; *Sosyal Bilimciler İçin Araştırma Metot ve Teknikleri*, İFAV Yay., 2.bs, İstanbul 1995.
- Aslan, Zeynüddin; *Üniversite Öğrencilerinin Dua Konusundaki Tutumları*, (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Bursa 1987.
- Budak, Selçuk; *Psikoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 2000.
- Bruning, J. L. ve Kintz, B. L.; *İstatistik*, çev.: Ali Sönmez, Gündoğan Yay., Ankara 1993.
- Cebeci, Suat; "İmam-Hatip Liselerinin Öğrenci Yapısı ve Bunun Sosyal Gelişme Açısından Değerlendirilmesi", *H.Ü.İ.F.D.*, Şanlıurfa 1995, sayı: 1, ss. 111-120.
- Clark, W. H.; "Ergenlik ve Gençlikte Din-III", çev.: Mehmet Dağ, *Eğitim Hareketleri Dergisi*, Ankara 1977, sayı: .260-261, ss. 16-22.
- Daryal, A. Murat; *Dinî Hayatın Psiko-Sosyal Temelleri*, İFAV Yay., İstanbul 1994
- Duman, Fatma; *Genç Kızlarda Dinî Uyum Sorunları*, (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Bursa 1995.
- Gürsakar, Nemci; *Bilgisayar Uygulamalı İstatistik-I*, Marmara Kitabevi, Bursa 1997.

- Glock, Charles, Y.; "Dindarlığın Boyutları Üzerine", *Din Sosyolojisi* ed.: Yasin Aktay ve M. Emin Köktaş, Vadi Yay., 2.bs., Ankara 1998.
- Hayta, Akif; *Psiko-Sosyal Uyum ve Dinî Pratikler*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 1993.
- Hökelekli, Hayati; *Din Psikolojisi*, TDV Yay., Ankara 1993.
- Hökelekli, Hayati; *Ergenlik Çağı Gençlerinin Dinî Gelişimi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi, Bursa 1983
- Hökelekli, Hayati; "Ergenlik Çağı Davranışlarına Din Eğitiminin Etkisi", *U.Ü.İ.F.D.*, Bursa 1986, c. 1, sayı: 1, ss. 35-51.
- Hyman, Ray; *Psikolojik Araştırmanın Niteliği*, çev.: Yılmaz Özakpınar, Selçuk Üniversitesi Yay., Konya 1990.
- İşcil, Necati; *İstatistik Metotları ve Uygulamaları*, A.İ.T.İ.A. Yay., 7.bs., Ankara 1973.
- Karacoşkun, M. Doğan; "İmam Hatip Lisesi Öğrencilerinin Dinî Tutum ve Davranışları", *İ.Ü.D.İ.F.D.*, Malatya 1995, sayı: 1, ss. 201-209.
- Karasar, Niyazi; *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, 3A Araştırma Eğitim Danışmanlık Yay., 7.bs., Ankara 1995.
- Koştaş, Münir; *Üniversite Öğrencilerinde Dine Bakış*, TDV Yay., Ankara 1995.
- Köktaş, M. Emin; *Türkiye'de Dinî Hayat*, İşaret Yay., İstanbul 1993.
- Köklü, Nilgün; *Açıklamalı İstatistik Terimleri Sözlüğü*, Nobel Yayınları, Ankara 2002 .
- Kula, M. Naci; *Kimlik ve Din: Ergenler Üzerine Bir Araştırma*, Ayışığı Kitapları, İstanbul 2001.
- Lindzey, G. ve Thompson, F. ve Spring, B. J.; "Gelişim Psikolojisi: Ergenlik ve Yetişkinlik", çev.:Figen Çok, A.Ü.E.B.F.D., Ankara 1994, c. 27, sayı: 2, ss. 905-935.
- Öner, Necla; *Türkiye'de Kullanılan Psikolojik Testler*, Boğaziçi Yay., 3.bs., İstanbul 1997.
- Öztürk, Nermin; *Kız Öğrencilerin Dinî Tutumları: 14-18 Yaş*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1994.
- Pichot, Pierre; *Psikolojide Kullanılan Testler*, çev.: Ebru Erbaş, İletişim Yayınları, İstanbul 1993.
- Söylev, Ö. Faruk; *Ergenlik Çağı Gençlerini Dine Yaklaştıran ve Dinden Uzaklaştıran Sosyal Sebepler*, (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Bursa 1995.
- Şahin, Adem; "Yetiştirme Yurdu Gençlerinde Dinî Hayat", *Mehir Aile Dergisi*, Konya 2001, sayı: 1, ss. 55-70.
- Topsever, Yurdal; *Psikolojide Araştırma, Deney ve Analiz*, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir 1991.
- Turgut, M. Fuat ve Baykul, Yaşar; *Ölçekleme Teknikleri*, ÖSYM Yay., Ankara 1992.
- Türkdoğan, Orhan; *Bilimsel Değerlendirme ve Araştırma Metodolojisi*, MEB Yay., 2.bs., İstanbul 1995
- Uysal, Veysel; *Psiko-Sosyal Açından Oruç*, TDV Yay., Ankara 1994
- Uysal, Veysel; *Din Psikolojisi Açısından Dinî Tutum, Davranış ve Şahsiyet Özellikleri*, İFAV Yay., İstanbul 1996.
- Yılmaz, Ali; *Psikolojik Değerlendirmenin Temelleri*, Etüt Yay., Samsun 1999.
- Yıldırım, Mehmet; *Din Eğitiminin Gençlerin Heyecan Gelişimi ve Sosyal Çevre İle Olan İlişkilerine Etkisi*, (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Bursa 1986.
- Yücel, H. Ali; *Türkiye'de Orta Öğretim*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1994.

Ek-1: Araştırmanın Bağımlı-Bağımsız Değişkenleri ile Temel Hipotezinin Kurgusu

